

ЗНАЧАЈ РОМАНА ПРЕТЕЧА (1929)
ЉУБИЦЕ ВЕЛИМИРОВИЋ ПОПАДИЋФакултет за стране језике
Алфа БК Универзитет

проф. др Надежди Мосусовој

Апстракт: Ово истраживање је настало под утицајем новог историзма. Има за циљ да употпуни знања о српској епистоларној књижевности између два рата и осветли допринос једне данас мање познате ауторке српској писаној култури. Компаративном анализом раног епистоларног романа Љубице Велимировић Попадић из 1929. године *Претеча: Писма једне љаланчанке* објашњава се веза тог жанра са другим примерима међуратне епистоларне прозе: М. Јанковић „Калуђер из Русије“, 1919; Д. Пијаде *Страси*, 1921; Ј. Хлапец Ђорђевић *Једно дојисивање*, 1932. У раду се пошло од сличне концепције интелектуалних типова јунакиња које су у српској књижевности развијале књижевнице. Испитује се веза избора ликова и заплета са еманципаторским настојањима књижевница. Претпоставља се да је у *Претечи* део описаног живота ауторкине најстарије сестре, истакнуте преводитељке Зорке Велимировић, имао неки дубљи смисао. Скреће се пажња на мање позната тумачења тих дела и прецизније одређује значај епистоларне прозе.

Кључне речи: писма, епистоларни роман, подврсте српског раног епистоларног романа, српска међуратна књижевност, књижевно стваралаштво жена, методолошки проблеми рецепције

Уводна разматрања

Традиција српске писане културе жена реконструише се са потешкоћама. Иако је рана рецепција оценила роман *Претеча: Писма једне љаланчанке* Љубице Велимировић Попадић (1886–1980) као важан, име те књижевнице немогуће је наћи у официјелним историјама српске књижевности (Деретић 2004), историјама српског романа (Деретић 1981; Кораш 1982), првој историји књижевности коју су писале жене на српском језику (Hawkesworth 2000) или у недавним антологијама приповедака српских књижевница.¹ Један број историографских и феминистичких истраживања доказао је да су српски

1 Рајко Лукач, *Антологија приповедака српских књижевница* (Београд: Zepher Book World, 2002); Вера Копицл, *Женска читанка* (Нови Сад: Академска књига: Фондација „Легат Светозара Петровића“, 2014); Славица Гароња (прир.), *Врш њајни: антологија српске женске приповедаке до 1950. године* (Београд: Вукотић медија, 2016); Žarka Švirčev (прир.), *Nemiri između četiri zida. Izbor pripovedaka srpskih književnica prve polovine XX veka* (Beograd: Laguna, 2021).

историчари књижевним делима ауторки приступали углавном без адекватног читања, разумевања, тумачења и вредновања.² У мејн-стрим, знатно редукованој слици књижевног стваралаштва жена, није био представљен пробој књижевница који се у српској култури десио након увођења вишег образовања за женску децу у другој половини 19. века. Тада је први пут прекинута доминација мушкараца-књижевника, а осим тога у српску књижевност су уведени нови, еманципаторски ликови жена и мушкараца, другачије теме и заплети.³ Но, широј јавности ова својеврсна културна револуција која осветљава везу између образовања жена, њиховог пробоја у јавну сферу и еманципаторских настојања остала је слабо позната.⁴

Роман *Прејечка: Писма једне њаланчанке* објавила је Љубица Велимировић Попадић у Београду 1929. године под псеудонимом Вук Орловић.⁵ Неколико је разлога због којих се значај овог романа може оценити као већи него што се до сада чинило. Прво, то је сложеније и естетски уобличеније дело од првог епистоларног романа *Сјраси* (1921) Давида Пијадеа. Друго, *Прејечка* описује интелектуални развој нове главне јунакиње у српској прози – самоуке преводитељке – и тиме надограђује еманципаторски наратив претходних књижевница и потпуније осветљава традицију књижевности коју су писале жене. Треће, због обликовања главне јунакиње на властитој биографији, а нарочито на биографији својих сестара које су се у српској култури прославиле као преводитељка и прва вајарка, *Прејечка* може бити од користи за разумевање положаја жена у српском друштву у време модернизације. Осим тога, роман омогућава

2 Историјат ових радова је много дужи и обимнији од оквира овог рада, а обухвата и часописну продукцију од средине 19. века до данас. Поменимо зато само неке од кључних иностраних и домаћих монографских публикација новијег времена које нуде историјски преглед: Hawkesworth 2000; Koch 2007; Petrović, 2009; Гароња Радованац 2010; Tomić 2014; Tomić 2016; Tomić 2018; Tomić 2022. Видети такође и резултате онлајн научног пројекта *Књиженство*: <http://www.knjizenstvo.rs/#gsc.tab=0>

3 Видети и упоредити Немањић 2001 и Tomić 2018.

4 Књижевнице попут Драге Гавриловић (1854-1917), Милке Алексић Гргурове (1840-1924), Данице Бандић (1871-1950) афирмативно су описивале нове еманциповане идентитете жена и борбу за њихово признање у друштву. Поред тога, подробније су указивале на друштвено-политичке проблеме и критички су сагледавале родне стереотипе, родну дискриминацију и мизогинију. Наглашавале су самосвест образованих жена и хармоничну везу њихове интелектуалности и моралности. Прве генерације прозних ауторки белетристике развијале су ликове приватно и формално образованих жена према реалистичком моделу, нарочито се усредсређујући на властите биографски утемељене описе раних искустава професионализације жена (професионалне сегрегације и насиља) тако да се из њихових текстова може потпуније разумети шта је у 19. веку, у граду, варошици и селу Аустро-Угарске монархије и Краљевине Србије, значило бити учитељица, књижевница, глумица, сликарка, лекарка, болничарка итд. Као референтно полазиште за разумевање родне перспективе типова ликова у прози српског реализма могу послужити следеће анализе: Tomić 2008, Tomić 2012, Tomić 2014, Томић 2021.

5 Приликом даљег цитирања романа биће коришћено само право име ауторке.

реконструкцију развоја женске интелигенције у паланци као микродруштву и заговара потребу поштовања интелигенције у паланци. Пре него што се усредсредим на форму романа, главне идеје и рецепцију, изнећу биографске податке о ауторки и њеним сестрама.

Ко је била Љубица Велимировић Попадић?

За разумевање живота Љубице Велимировић Попадић потребно је сагледати породично порекло и васпитање, као и главне интелектуалне и књижевне утицаје које је на књижевницу извршила њена најстарија сестра Зорка, која је на почетку 20. века била памћена као талентована и веома угледна преводитељка са руског језика. Са друге стране, за разумевање романа *Прејмечка*, који је обликован према Зоркином животном искуству, важно је осветлити положај женске деце у породици Велимировић, њихове специфичне таленте и чврсте везе. Сестре Велимировић нису само помагале једна другу у интелектуалном развоју већ су се и међусобно промовисале, али и остављале писан траг о својим животима у виду личних сећања. Отуда, документарна и аутодокументарна дела женских чланова породице Велимировић (Љубице и Вукосаве) могу да се тумаче као врста самосвести жена о властитим доприносима српској култури и друштву, што даље упућује на потребу њиховог адекватног проучавања, вредновања, признања и памћења.⁶ Најмлађа сестра Вукосава Вука Велимировић (1888–1965) упамћена је као прва српска вајарка. Једина је од сестара успела да настави више школовање, да се усавршава у иностранству и развија уметничку каријеру.

Љубица Попадић рођена је 17. јануара 1886. у Сокобањи, као пето од једанаесторо деце учитеља, етнографа, протe, писца и новинара Милоша и домаћице Јелене Велимировић (девојачко презиме Мортвански).⁷ Велимировићи су дуго живели подстанарским животом и често су се селили због протиних премештаја, но све то није утицало на бројност породице нити на обим прегалаштва њених потомака. Породица Велимировић је и у новијим изворима била описана као „врло значајна културна елита у Србији“ (Петковић

6 О односу политике сећања према славним женама у српској култури детаљније видети Tomić 2018.

7 У неким изворима се наводи деветоро деце, на пример код Петковић 2008: 65. Овде се као поузданији податак узима онај који наводе потомци Милоша Велимировића, његова најмлађа кћерка Вукосава у својим мемоарима *Моја сећања (из прошлости)* и онај који је у својој аутобиографији пренео унук Милоша Велимировића, музиколог Милош Велимировић (Miloš Velimirović, *Autobiografija*: 4). Током истраживања, користила сам рукописне верзије поменутих текстова. Наведена аутобиографија настала је током преписке музиколога Милоша Велимировића с његовим колегом Душаном Михалеком у периоду 2003–2008. године. Михалеk је потом средио рукопис и објавио га на интернету 2020. (Mihalek 2020). До мемоара Вукосаве Велимировић дошла сам помоћу Јелене Манолчов којој као и Душану Михалеку најсрдачније захваљујем на електронској преписци, слању текстова и других података.

2008: 66) чији су мушки и женски потомци оставили траг у српској и иностраној уметности, култури и науци. Милош Велимировић је био један од утемељивача и оснивача Српске књижевне задруге.⁸ Те и друге важне чињенице осветлио је Гојко Антић у запаженој монографској студији *Велимировићи: културна баштина* (Антић 1996),⁹ али су неки каснији проучаваоци Љубице Велимировић Попадић пропустили прилику да скрену пажњу на податак о њеној важној и утицајној породици која је део историје књижевних, уметничких и научних породица у српској култури.¹⁰

Премда су као родитељи Милош и Јелена подржавали интелектуални развој и формално школовање своје деце, једна разлика у њиховом васпитању и образовању била је приметна. Породична биографија и лична сећања показују да су се најстарија мушка деца слала на високо школовање у иностранство, у Москву и Петроград, изображавајући их у будуће лекаре. За разлику од њих, најстарија женска деца нису настављала школовање. Рођење новог члана породице изискивало је да се остане у кући и помаже мајци у кућним пословима, кувању, изради ручних радова и чувању млађе браће.¹¹

Пошто је роман *Прејече* заснован на биографији Зорке тј. најстарије кћерке породице Велимировић, то дело се може одредити и као романирана биографија, што није без значаја за чување сећања на лик и дело истакнуте жене у патријархалној култури.¹² Осим тога,

8 Милош Велимировић је „волео добру књигу и редовно је куповао“ (Антић 1996: 80). Деца су памтила да су расла окружена очевом богатом библиотеком и бројним часописима који су пристизали на њихову претплатничку адресу. Један, чини се, исцрпан списак часописа представљен је код Антића 1996: 85.

9 Гојко Антић (1947–2002) био је познат као есејиста, критичар и публициста. Пореком је из Пирота и истраживао је пиротску културну баштину. Најсрдачније захваљујем историчару Ђорђу Перићу што ми је скренуо пажњу на драгоцену студију Гојка Антића.

10 Упоредити нпр. Рерић 2014: 323 и Бараћ 2015: 304. У студији *Жене Понишавља* (2008) етнолошкиња Милица Петковић (1951–2008) описала је само значај Зорке и Вукосаве Велимировић. Слично познатијим породицама у српској култури (нпр. Суботић, Илић, Лазаревић, Петровић, Настасијевић), и у фамилији Велимировић држало се до неговања талената потомака.

11 Ови биографски детаљи наведени су према мемоарима Вуке Велимировић, стр. 2. У случају Зорке Велимировић, Гојко Антић помиње само прекид школовања, не и конкретне разлоге тог прекида (Антић 1996: 78). У случају Љубице Велимировић, Антић пак наводи појединости: „Јер, баш тада када је она завршила гимназију, родио се најмлађи, једанаести по реду члан породице – Станислав (Суце). Породица је одлучила да Љубица у кућевним пословима замени старије сестре – Зорку и Драгињу. Па и поред свакодневних послова у кући Љубица је налазила времена за читање.“ (Антић 1996: 126–127).

12 Више о родном односу политике и културе сећања и начинима изградње сећања на истакнуте жене видети код Томић 2018. Не заборавимо да ауторка романа *Прејече* напомиње у „Епиплогу“ да је проналазач рукописа доживео „њена њисма као сјомени који је ова непозната јунакиња, уз небројено уздаха, сама себи подизала“ (Попадић 1929: 98, наглашавање потиче из оригинала). *Подићи себи сјоменик* значи имати свест о вредности властите личности и интервенисати у политици сећања. На самом почет-

Прејечка преноси и неке чињенице из Љубичиног живота, описује и везу међу сестрама, па ће се овде навести један одломак из мемоара Вукосаве Вуке Велимировић *Моја сећања (из прошлости)* и расту-мачити појединости о карактерима сестара:¹³

Зорка – Сека, најстарија сестра наша, помажући Мајки у свему, успела је поред великог посла, да сама научи руски језик и очарана богатом руском литературом, почела је да преводи с руског у чему је временом постигла велики успех – !! Преводила је и руске класике што јој је штампала наша „Књижевна Задруга“. Друга сестра, Драгиња, која се много занимала са млађом браћом и помагала им у школи. задатцима (била је одлична ученица), усавршила се у шивењу као самоука и у другим финим ручни радовима на свили и.т.д. Она је шила нама, млађим сестрама, лепе елегантне хаљине, наравно и себи, а такође и дивне матроске хаљинице¹⁴ браћи млађој, као и савршене капе. Њено познавање света, с којим смо долазили у додир, било је сјајно, а из многих ствари извлачила је бриљантан хумор! Трећа сестра, која је била предамно, била је чистуница, раг excellence, поред других ствари пеглала је савршено! Волела је да се бави писањем својих мисли; – писала је и песме у прози. Волела је да философира, то је био њен делокруг. Читала је много, и мени је отворила вољу за тим (Вукосава Велимировић, 2).¹⁵

ку 20. века, жене у српској култури почеле су да мењају политику сећања: организовале су подизање споменика Милици Стојадиновић Српкињи, а за остале истакнуте жене штампале су албум или жанр сећања *Српкиња: њезин животи и рад, њезин културни развијање и њезина народна умјетност до данас*, уредиле српске књижевнице (Сарајево: Пијуковић и друг, 1913). Важно је напоменути друге примере међусобног промовисања сестара. Вукосава је портретном бистом овековечила своју сестру Љубицу 1922. године, и управо је тај свој рад „Портрет Г-ђе Љ.П.“ послала за изложбу београдских сликара и вајара, 12-16. фебруара 1924. године (Манолчов 2008: 5). Портрет је власништво Народног музеја у Београду, инв.бр.033_1013, може се видети у каталогу Манолчов 2018: 33. Да ли су, како и колико на Љубичину рану књижевну рецепцију позитивно утицале већ прослављене сестре, Зорка и Вукосава, али и књижевници отац и браћа – остаје да се испита.

13 Текст је остао у рукопису. Овде није мењан нити усаглашаван према новом правопису.

14 Вероватно је реч о морнарским оделцима за малу децу (примедба ауторке овог чланка).

15 Приметићемо да у овом одломку најмлађа сестра сажима појединачне дужности и страсти старијих сестара. Она наглашава њихов захтеван кућни рад („помажући Мајки у свему, успела је поред великог посла“, истицања су додата), високим оценама описује њихове домаћичке вештине (шивење, пеглање) и као важну информацију наводи чување и подучавање млађе браће („многа занимала са млађом браћом и њомајала им у школ.задатцима“; „била је одлична ученица“, истицања додата). Запамимо да се сваки почетак описа захтевног физичког рада сестара завршава поентирањем само-развоја, због чега већи утисак остављају њихове интелектуалне способности, успеси и утицаји. На пример, Зорка је „поред великог посла“ у кући сама научила руски језик и постигла велики успех као преводитељка; Драгиња је сама научила да шије, она је као одлична ученица помагала браћу у изради школских задатака, а осим тога била је проницљива и духовита, и извор важних информација за сестре; Љубица воли да пише и философира, а своју љубав према књигама (очито и према писању) пренела је

У својој монографији Гојко Антић је нагласио раскорак између стварности и Зоркине жеље да постане учитељица, али није објаснио разлоге неостваривања девојачког сна, који очито нису били у вези са личном мотивацијом (Антић 1996: 78).¹⁶ Из данашње перспективе може бити нејасно зашто су родитељи просветитељских настојања одлучили да старијим кћеркама ускрате високо формално образовање упркос томе што су оне показале велику вредноћу, радну дисциплину, самопожртвовање и одговорност према породици. Можда је родитељима била неприхватљива модерна идеја о самосталној, економски независној и слободној жени? У *Прејечи* се сугерише да је код бабе (која је имала пресудан утицај на родитеље) постојао страх од одвајања женске деце из куће (и да је мајка била срећна са таквом одлуком), а у мемоарима Вукосаве Велимировић помиње се велика љубав деце према родитељима, али се додаје: „иако нисмо били рђава деца ипак нисмо у сваком моменту разумевали довољно своје родитеље“ (Вукосава Велимировић, 6).¹⁷

Вратимо се најстаријој сестри према чијим је животним искуствима обликована главна јунакиња романа *Прејеча* и којој је то дело посвећено не само због потребе да се овековечи лична захвалност. Зорка Велимировић (1878–1941) била је друго по реду дете у породици Велимировић. Основну школу је започела у Сокобањи, а завршила у Пироту. Може се претпоставити да је њену страст за читањем пробудио њен отац, али извори показују другачије. За снажну љубав према књизи била је заслужна њена учитељица Савка Радичевић (Ђурић), због које је Зорка желела да постане учитељица. Ту своју љубав према читању пренела је млађој сестри Љубици, која ће се

најмлађој сестри Вукосави, која је књижевне радове почела да пише у 8. години. Осим песама Вукосава је писала бајке, путописе и документарну прозу (Манолчов 2018). Њени мемоари су лепо писани, занимљиви и веома информативни, могу се оценити као естетски вредан текст и драгоцен историјски извор.

16 Антић је дао детаљне биографске податке и веома исцрпну библиографију Зорке Велимировић.

17 Вукосава у својим мемоарима одређује Зорку и Драгињу као „фине и интелигентне душе“, но из њених описа исто се може закључити и за остале сестре, које су биле веома повезане и блиске. У почетку су узрасне разлике условиле чвршћу везу међу старијим сестрама. Зорка и Драгиња су слободно време проводиле у шетњи у природи, одлазиле су на концерте и „забаве са игранком које су најчешће приређиване у Официрском Дому“ (Вукосава Велимировић, 4). Млађе сестре Љубица и Вукосава су такође волеле природу, иницирале су излете на које су често водиле млађу браћу. Зорка, Љубица и Вука су много волеле књижевност. Читале су и писале доста, биле су усмерене на свет мисли и свет речи, али и на сусрете са људима. Према Вукосавиним записима, све сестре су биле дружељубиве и гостопримљиве, радо су (у Пироту) примале пријатељице „на слатко и кафу“ у омиљеном делу своје баште. У другим изворима, у аутобиографији музиколога Милоша Велимировића, напоменуто је да су његове тетке (по пресељењу у Београд) организовале неку врсту салона недељом. Ради потпунијег разумевања значаја књижевног стваралаштва овде поменутих сестара и одређивања њиховог места у историји српске књижевности, треба детаљније проучити, описати и оценити њихове разноврсне текстове.

посветити писању и објављивању књижевних радова, и која је исту страст пренела својој најмлађој сестри Вукосави. Зорка је наставила гимназијско образовање у Пироту и у то време почела да преводи са руског роман Лава Толстоја *Ана Карењина* (Антић 1998: 84), који се дан-данас штампа и чита. Са руског и француског превела је „четрдесетак књига“ (Антић 1998: 82). Према неким њеним преводима изведене су и позоришне представе.¹⁸ Даљи истраживачи треба да обрате пажњу на податак да су неки од њених довршених и недовршених превода остали у рукопису, а неки су пак изгубљени уочи Другог светског рата.¹⁹

Зорка Велимировић је била прототип не само за *Прејечу* него и за Љубичин двотомни роман *Бела кућа*, који је остао у рукопису.²⁰ За тему и разумевање избора жанра романа *Прејеча* нарочито је важан биографски податак да је Зорка имала и велику страст према писању писама и да је управо та страст утицала на Љубичин избор епистоларног жанра тог романа. У породици се, међу другим документима, чува „целокупна породична кореспонденција, преко

18 Један такав пример представља драма А. П. Чехова *Ујка Вања* у новосадском Српском народном позоришту. Занимљив је временски размак између тог објављеног превода заједно са Славком Димић-Пишкин и Јованом Максимовићем (А. П. Чехов, *Ујка Вања и друге драме*, Београд: Народна просвета, 1939), његовог послератног враћања у јавност (А. П. Чехов, *Драме Ујка Вања, Три сесџре*, Београд: Просвета, 1968), оживљавања путем позоришног извођења (1970) и првих новијих издања (А. Р. Ћехов, *Drame*, Beograd: Vulkan, 2014).

19 Антић напомиње да њен превод Пушкиновог дела *Бељкине ѝриче* чека више од пола века на штампање (Антић 1996: 90). Зорка Велимировић је поседовала изузетан таленат за језик, њени преводи су је прославили и донели поштовање најистакнутијих интелектуалаца. На пример, она је по препоруци универзитетског професора Павла Поповића објавила превод романа *Руђин* Ивана С. Тургењева 1913. године у Српској књижевној задрузи (Антић 1996: 87-88). На иницијативу Исидоре Секулић, Милан Кашанин је замолио Зорку Велимировић да преведе завршетак Толстојевог романа *Васкрсење* и тим радом Кашанин је био „у правом смислу очаран“, говорећи „да се њен превод чита као песма“ (Антић 1996: 88). У једној новијој монографији Зорка Велимировић се помиње као „прва жена преводилац у Србији“ (Петковић 2008: 65). Ова тврдња, међутим, не може да се прихвати као тачна јер је и пре 1904. године, која се према Антићу (1996: 87) узима као време њеног првог објављеног превода, постојала традиција жена које су у српској култури штампале преведене књиге различитих жанрова, нарочито белетристике (Томić 2016: 85-121). Осим превода, Зорка Велимировић је писала и објављивала политичке и научне чланке. У једном чланку напомиње се да је: „Политичке и научне чланке објављивала у „Српском књижевном гласнику“, „Дану“, „Делу“, „Венцу“, „Мисли“, „Српској застави“, „Новом времену“, „Лекару“ и „Новој Зети“.“ Једно краће време радила је као васпитачица у приватној Пиротској женској гимназији. „Била је члан Главног одбора Друштва „Кнегиња Зорка“ и добротворка Друштва за просвећивање жене и заштиту њених права „Женски покрет““ (Енциклопедија Српској народној џозоришћи, извор са интернета <https://www.snpr.org.rs/enciklopedija/?p=17032>) За проучаваоце антропомастике може бити занимљив њен рад који је остао у рукопису, *Надимци у Пироту*, у коме је прикупила 254 имена (Антић 1996: 92-98).

20 Биографске детаље о Зоркиној сентименталној повести и разочарању који су пренети у роман *Прејеча* читаоци могу наћи код Антића 1996: 79-80.

25.000 писама“ (Антић 1996: 131).²¹ Ишчитавање и проучавање једног дела кореспонденције које је стварала Зорка Велимировић, као и њених свезака може помоћи наставак процеса реконструкције њеног места у српској култури који је започео Гојко Антић 1996. године. Поменути проучавалац је тада истицао да је реч о веома важној преводитељској фигури која заслужује да јој се Пирот као место њеног детињства и младости „на достојанствен начин одужи“ (Антић 1996: 89). Нажалост, ни четврт века касније тај дуг није враћен.

Вратимо се сада на живот и рад ауторке романа *Прејшеча*. Љубица Велимировић је у Пироту завршила основну школу и нижу гимназију, и у тој вароши провела је време до удаје:

Читала је пуно као Зорка и маштала много о будућности попут Вуке. „Ја сам се, каже она, двоумила којим ћу путем: да ли ћу се одати науци, филозофији, лепој књижевности, или уметности – позоришту.“ Нажалост, стварност живота била је јача. Јер баш тада када је она завршила гимназију, родио се најмлађи, једанаести по реду члан породице – Станислав (Суце). Породица је одлучила да Љубица у кућним пословима замени старије сестре – Зорку и Драгињу. Па и поред свакодневних послова у кући Љубица је налазила времена за читање. (Антић 1996: 126-127).

Од ступања у брак са лекаром и писцем Сретенем Попадићем 1910. године за Љубицу Попадић отпочињу нове селидбе.²² Због мужевљевог посла живела је у Јабуковцу Тимочки округ (1910-1911), Пироту (1912-1914), Кочанима (1914), Куршумлији и Крушевцу (1915), Убу (1915-1923) и Београду (1923-1975). Осим ових, као друга места живљења помињу се Ћићевац, Пожаревац и Обреновац.²³ Попут најстарије сестре Зорке Велимировић, и Љубица је била чланица Друштва „Кнегиња Зорка“, али и Кола српских сестара и Друштва независних књижевника (Perić 2014: 323).

Протин унук, музиколог Милош Велимировић напоменуо је о својој тетки следеће: „Љубица је имала литерарне претензије и написала је доста добру историју породице а посебно је објавила и књижицу *Писма једне њаланчанке* као неки мали роман без неког успеха“ (Velimirović *Autobiografija* b.g: 4).²⁴ Много више детаља

21 Ако би се прочитала Зоркина писма, могла би се донети и оцена о њиховој књижевној и документарној вредности, а проучавање њене свеске у којој је записивала коментаре о прочитаним књигама могло би да осветли и њене критичарске способности.

22 Сретен Попадић је такође писао књижевне радове и много читао. Љубица и Сретен су имали двоје деце.

23 Упоредити Антић 1996: 128-130 и Perić 2014: 323.

24 За будуће истраживање стваралаштва Љубице Велимировић Попадић свакако је драгоцен податак да се „историја породице“ коју помиње музиколог Милош Велимировић чува у архиву САНУ, под насловом *Породична хроника дома Милоша Велимировића* (сигнатура бр. 14221). Тај текст је као важан историографски извор користила историчарка Наташа Мишковић у анализи друштвеног живота у Београду 19. века: Наташа Мишковић, *Базари булевари: Свети живојша у Београду 19. века* (Београд: Музеј града Београда, 2010).

о Љубици Попадић оставила је сама ауторка у својим дневничким и мемоарским текстовима, као и њена сестра Вукосава; ти текстови захтевају засебно проучавање.²⁵ Према до сада прикупљеним подацима о рецепцији дела Љубице Попадић, први посвећенији проучавалац њених књижевних радова био је Гојко Антић који јој је, у поменутој монографији, посветио посебно поглавље са библиографијом (Антић 1996: 121-159).

Љубица Велимировић Попадић је двадесетих година 20. века доста писала и тада је почела да објављује своје радове под псеудонимима (Антић 1996: 130).²⁶ Највише (жанровски разноврсних) прича публиковала је између два рата (1930-1938), у периодици: *Полиџика*, *Правда*, *Време*, *Живот и рад*, *Солидарност*, календар Српске православне цркве, календар Вардар. У рукопису је оставила три књиге прича (*Сејачи доброј зрна*; *Трилоџија једне фанџазије*; *Паланачки мошиви*) и два романа (роман у две књиге *Бела кућа* и *Роман једној дејтеји*).²⁷ Веома је интересантан податак који је Антић навео, да је за роман *Бела кућа* цртеже и мотиве из старог Пирота израдила Љубичина сестра Вукосава, због чега то дело, осим књижевног и историографског, може имати етнографски и ликовни значај.²⁸

Љубица Велимировић Попадић је писала и песме, песме у прози, писма, дневник (*Приче са разних сѣрана*), мемоаре (*Сећања и моја размишљања*) и критике.²⁹ Њена документарна дела Гојко Антић оцењује као драгоцене за културу, сврставајући прозна белетристичка дела у круг реалистичке прозе, док њене стихове описује као класичне „са јаким ослоном на традицију“ (Антић 1996: 131). Антић је први представио њене радове и покушао да их тумачи и вреднује, а скренуо је пажњу и на много рукописних дела Љубице Велимировић Попадић: низ прича и записа, „углавном, историјске приче, хроничарско-мемоарску прозу, хумореске, фантазију“ (Антић 1996: 133). Потпуније сагледавање њеног богатог и сложеног књижевног стваралаштва тек предстоји. Податак који је Попадић записала у *Породичној хроници*, да жели да штампа не само свој роман *Бела кућа* него и друге радове (приче, историјске текстове и фантазије), и да моли своју децу да то учине „ако буде могуће“, сведочи о самовредновању и снажној жељи да се афирмише у традицији српске писане културе.

25 Неке делове из дневничких и мемоарских текстова Љубице Попадић пренео је Гојко Антић.

26 Антић 1996: 130 претпоставља да је поменута ауторка у то време написала роман *Прешеча* и приче које ће објавити тридесетих година 20. века.

27 Ђорђе Перић помиње да је Попадић у то време објављивала и романе у наставцима (Perić 2014: 323).

28 „Оригинални цртежи и урађене корице налазе се у поседу др Сретена Попадића, Љубичиног унука“ (Антић 1996: 133).

29 На пример, једно од раних тумачења књиге Десанка Максимовић *Нове ђесме* из 1936. објавила је њена претходница Љубица Попадић: „Десанка Максимовић: *Нове ђесме*“, *Живот и рад* 24 (1936): 93.

Књижевноисторијски контекст објављивања *Прејече*

Двадесете године 20. века су донеле, у односу на почетак тог столећа, много више публикованих књига ауторки и преводитељки у српској, хрватској и словеначкој култури, што документује *Bibliografija knjiga ženskih pisaca u Jugoslaviji* (1936). То је било логично очекивати с обзиром на то да су прве женске гимназије условиле појаву већег броја факултетски образованих жена које су властитим талентом и радом настојале да потврде креативне капацитете и на књижевном пољу. Док је у другој половини 19. века, у јужнословенском подручју, веома мали број жена могао да се похвали објављеном књигом, двадесетих година 20. века ситуација је била сасвим промењена.³⁰

Двадесетих година Милош Црњански после публикавања своје поезије наступа са прозом (*Приче о мушком*, 1920; *Дневник о Чарнојевићу*, 1921), Иво Андрић штампа прву приповетку (*Пућ Алије Ђерзелеза*, 1920), Растко Петровић и Момчило Настасијевић штампају прозу, а од старијих писца Борисав Станковић публикује две књиге прича и два романа. Поменимо овде и мање познат, први епистоларни роман у српској књижевности из 1921. године, *Сѝрасѝ: роман из деоѝрадскоѝ живоѝта* Давида Пијадеа (1881–1942), за који Светлана Слапшак тврди да је „први балкански пример лезбијске литературе“ (Slapšak 2004: 166). У то време, велики успех постигла је књига за децу, мали роман *Тера даба козлиће* (1923) Данице Бандић („Змај у прози“), коју је илустративно надоградио цењени сликар, Урош Предић.³¹ Управо у том међуратном периоду, у српској књижев-

30 Претходнице (Милица Стојадиновић Српкиња, Драга Гавриловић, Јелена Ј. Димитријевић, Милка Гргурова, Даница Телечки Бандић) већ су „прокрчиле пут“, много њих је активно писало и штампало своје радове (Гргурова, Димитријевић, Телечки Бандић), неке су (нпр. Милица Стојадиновић, Јелена Ј. Димитријевић, Милица Јанковић, Исидора Секулић и Даница Марковић) биле уврштене у прве уџбеничке приручнике тј. официјелне историје српске и југословенске књижевности (Јована Скерлића 1912, 1914; Павла Поповића 1918), а неке су биле укључене и у *Анѝолоѝију новије срѝске лирике* (1911) Богдана Поповића (нпр. Даница Марковић).

31 Како би се стекао утисак о разноврсности и богаћењу писаног израза, овде се додатно даје мали преглед књижевне продукције у 1929. години, када се појављује роман Љубице Велимировић Попадић *Прејече: Писма једне ѝаланчанке*. Те године Јован Дучић штампа своја *Сабрана дела*, Црњански објављује прву књигу романа *Сеоде*, Бранислав Нушић комедију *Госѝођа минисѝтарка*, Борисав Станковић *Под окуѝацијом*. Јелена Ј. Димитријевић објављује путопис *Писма из Мисира*, Даница Марковић штампа доста прича и песама у дневном листу *Полиѝиѝка*, Ксенија Атанасијевић публикује први део књиге *Филозофски фѝраѝменѝи* и још три филозофска дела: *Еѝиѝчки одломци* (Нови Сад: Штампарија Јовановић и Богданов); *Неколико феминисѝтиѝких расмаѝтрања* (Београд: Штампарија „Млада Србија“); *Психоаналиѝтиѝчки и еѝиѝчки одломци* (Београд: Штампарија „Млада Србија“), а Аница Савић Ребац дебитује с књигом поезије *Вечери на мору*, за коју се скоро деценију борила да изађе из штампе, наилазећи на отпор писаца попут Црњанског и Андрића (видети најновије тумачење значаја књиге *Вечери на мору* код Ivanović Mitrović 2021: 112–126). У то време Станислав Винавер, Вељко Петровић и Десанка Максимовић представљају нова књижевна имена, а убрзо им се придружују Јулка Хлапец Ђорђевић, Владимир Велмар Јанковић и други.

ности се јавља нови жанр – епистоларни роман – којем припада и роман *Претјеча*. Стога се у наредном поглављу појашњавају стилске одлике такве врсте књижевности.

Жанр епистоларног романа

У теорији књижевности епистоларни роман или роман у писми-ма дефинисан је као низ писама (које пише једна или више измишљених личности) којима се гради епска структура и представљају карактери, радња и ситуације. Реч је о веома старом жанру који се тематски разноврсно развијао од античких времена, приказујући морална и филозофска питања, као и различита осећања, нарочито љубавна. Епистоларна врста је свој врхунац достигла у 18. веку, када романескну форму добија захваљујући енглеском писцу Семјуелу Ричардсону (*Памела*, 1740; *Клариса*, 1747), који је кроз имитирање речи жена исписивао доживљаје и искуства јунакиња. Тај образац почели су радо да користе и други књижевници, нпр. Жан-Жак Русо (*Нова Елиоза*, 1761) и Пјер Шодерло де Лакло (*Ојасне везе*, 1782).

Проучаватељке су приметиле да се у то време писма жена усредсређују на приватни простор куће и живот домаћинства или на приватни живот љубави.³² По својој природи епистоларна форма је фрагментарна, од читалаца тражи домишљање о несаопштеним детаљима. Најчешће нема уобичајену форму завршетка других прозних дела у коме постоји закључивање текста. Пошто прави одмак од традиционалне прозне форме, епистоларна форма може да доведе у питање употребу језика и вредности доминантне културе (Campbell 1995: 333-336).

Историчарке и историчари већ неколико деценија представљају резултате истраживања дуге традиције епистоларних радова књижевница и помоћу њих доказују реторичку и убеђивалачку моћ жена, као и специфичности њихових епистоларних стратегија.³³ Код

32 „Можда баш зато што мушкарци који пишу романе заснивају своје имитације на стварним писмима жена постоји традиција укључивања некњижевних елемената у епистоларне романе много више него у другим књижевним жанровима. Према Линди Кауфман, епистоларни романописци обично замагљују „границе између књижевности и стварности тако што укључују разне информације из свог 'стварног живота'“. У својим заплетима употребиће догађаје из својих стварних живота. (Patch 2014: 3, превод ауторке овог рада). Цитат у оригиналу: “Perhaps because the males who wrote the original novels based their imitations upon real women’s letters, there is a tradition of including non-fictional elements in epistolary novels, more so than most other fictional genres. According to Linda Kauffman, epistolary novelists commonly blur “the lines between fiction and reality by including morsels of information that seem to be about [their] ‘real [lives]’”. They will use incidents from their real lives in their plots.”

33 Радова има много, а како овај чланак нема за циљ теоријску анализу епистоларне прозе жена, као солидна полазишта могу се препоручити: Linda. S. Kauffman, *Discourses of Desire: Gender, Genre, and Epistolary Fictions* (Cornell University Press, 1986); Elizabeth C. Goldsmith, *Writing the Female Voice: Essays on Epistolary Literature*, ed. Elizabeth C. Gold-

енглеских ауторки епистоларних дела гласови јунакиња се користе ради преношења женских искустава. По правилу, оне том приликом делују као критичарке друштва у којем доминирају мушкарци. Ово је важно стога што је реч о рефлектовању маргинализоване позиције жена и потреби да се пренесе „искуство 'другог' у култури у којој су (жене) традиционално ућуткиване и зато немоћне“ (Campbell 1995: 333, превод ауторке овог рада).³⁴

У српској књижевности нпр. 19. века, епистоларна форма постоји као аутобиографски модел документовања јавне личности (Доситеј Обрадовић), или као путопис (Љубомир П. Ненадовић, Милан Ђ. Милићевић, Јелена Ј. Димитријевић; Исидора Секулић, Јован Дучић, Милош Црњански). У белетристици тог времена, писма су се јављала и у стиховима (Драга Гавриловић),³⁵ а епистоларни одломци уметали су се у приповетке (Лаза К. Лазаревић „Школска икона“; „Швабица“) и романе (Драга Гавриловић, *Девојачки роман*, 1889) или уобичавали као есеји (Драга Гавриловић „Писмо једној српској глумици“, „Писмо побратиму“).³⁶ Овде је важно приметити да је, попут енглеских ауторки, српским књижевницама епистоларна форма служила за преношење аутентичних женских искустава. Феминистичку врсту исповести о женском вишем образовању преносила је помоћу писама Драга Гавриловић у *Девојачком роману* (1889), а Јелена Ј. Димитријевић је у свом путописном првенцу *Писма из Ниша: о харемима* (1897) повезала трагичан положај турских и српских жена, и описала искуство женског живљења у харему. Свакако, ово није исцрпан приказ већ више покушај да се равномерно сагледа допринос књижевника и књижевница развоју епистоларних могућности.

У даљем истраживању првих епистоларних прозних примера српске међуратне књижевности занимљиво је питање развоја српског епистоларног романа, али и питање литерарности жена и креативног описивања субјективности јунакиња. Како су први писци епистоларних романа обликовали тај жанр? Постоје ли разлике у размишљањима о женама и њиховим искуствима?

smith (Boston: Northeastern UP, 1989), 46–59; James Daybell and Andrew Gordon (eds.), *Women and Epistolary Agency in Early Modern Culture, 1450–1690* (Routledge, 2019)

34 “which reflects their experience as the “other” in a culture in which they have been traditionally voiceless and thus powerless.

35 О тој песми видети детаљније: Зорица Хацић, „Непозната песма Драге Гавриловић.“ *Лейойис Мајице српске*, год. 184, књ. 482, св. 5, новембар 2008, стр. 1161–1164.

36 О значају ових епистоларних есеја Драге Гавриловић видети: Magdalena Koh, „Projekat: emancipacija. Draga Gavrilović i srpski feministički esej“. *Валоризација разлика. Зборник радова са научној скупштини о Драги Гавриловић (1854–1917)*, ур. Светлана Томић (Београд: Алтера: Мултинационални фонд културе, 2013), 43–56.

Прејеча и развој епистоларног романа у српској књижевности

Занимљиво је да је хронологија развоја жанра епистоларног романа у српској књижевности била позната нпр. 1982. године, у говору истраживача Ђорђија Вуковића, приликом приређивања дела једног другог писца.³⁷ Тада су као први епистоларни романи били издвојени дело Давида Пијадеа *Сћрасиј: Роман из деоградској живој* (1921) и роман Љубице Велимировић Попадић *Прејеча: Писма једне њаланчанке* (1929). Историчару Станку Корачу у монографији из 1982. недостајало је сазнање о *Прејечи*, те је као епистоларне романи описивао и оцењивао *Сћрасиј* и роман *Једно дојисивање* (1932) Јулке Хлапец Ђорђевић. Како се и зашто десило да након 1982. у кључним теоријским и историјским приручницима, посебно онима који су имали нова издања, нема података о првим ауторима који су стварали један жанр, остаје да се испита.³⁸ У разматрању рецепције ових дела важно је уочити доприносе савремених, домаћих и иностраних теоретичарки, критичарки и историчарки књижевности.³⁹ Пошто дужа прича Милице Јанковић „Калуђер из Русије“ (1919) садржи делове преписке који су релевантни за разумевање развоја епистоларног жанра, у наставку ће најпре бити представљене фабуле овде поменутих књижевних радова, а потом ће поредбом анализом бити издвојене неке њихове специфичности.⁴⁰

37 Реч је о приређивању романа Александра Илића из 1930. *Глувне чини* (Београд: Нолит, 1982).

38 Упоредити Jelena Čolović i Nikola Koljević, „Roman u pismima“. *Rečnik književnih termina* (Beograd: Nolit, 1986), 672–673 и Јован Деретић, *Историја српске књижевности* (Београд: Просвета, 2004).

39 За адекватно разумевање и тумачење романа *Сћрасиј* Давида Пијадеа заслужне су Сузана Тратник (2004) и Јелена Панић (2008), а за поменута дела Милице Јанковић и Јулке Хлапец Ђорђевић нарочито су драгоцени радови Магдалене Кох „Епистоларна проза српских списатељица прве половине 20. века: жанровске особине“. *Прожимање жанрова у српској књижевности. Књижевно дело Милоша Црњанској и њојичке промене у савременој српској књижевности*. Ур. Злата Бојовић и др. Београд: Међународни славистички центар, Чигоја штампа, 33/2 (2004): 209–219; ... *Када сазремо као култура...: сћваралаштво српских списатељица на њојичку XX века: (канон-жанр-род)*. Превела с пољског Јелена Јовић. Београд: Службени гласник, 2012), Светлане Слапшак (2004), Јелене Петровић (Petrović 2009; Petrović 2019) и Јелене Миљинковић (2014).

40 Неке савремене научнице ово дело Милице Јанковић жанровски су одредиле као роман (Hawkesworth 2000: 152; Кох 2015: 8, 11; Јелена Миљинковић, „Да ли је популарно прогресивно? Рани романи Милице Јанковић“. *Нова реалност из савремене собе: књижевно сћваралаштво Милице Јанковић*, ур. Биљана Дојчиновић, Јелена Миљинковић и Милена Родић (Велико Градиште: Народна библиотека „Вук Караџић“; Београд: Универзитетска библиотека „Светозар Марковић“, 2015), 67–88 (видети нпр. стране 71, 73, 77–80, 85). Сматрам да је исправно тај текст одредити као приповест, како то недавно чини Владимир Ђурић (2015: 275–292). Аргументи леже најпре у теорији књижевности и класификацијском критеријуму обима прозе (романа и приповести). Подсетимо се и контекста развоја српског романа у двадесетим годинама 20. века, за које је Ђорђије Вуковић напоменуо да су имали уобичајени обим „од сто до

У дужој причи „Калуђер из Русије“, Милица Јанковић описује познанство једне београдске интелектуалке (наставнице цртања) са руским калуђером. Милица Јанковић представља њихову преписку и развој емоција који неће одвести срећном завршетку. Пијадеов роман *Сћраси* састоји се од тридесет и једног писма које млада девојка Радмила упућује својој пријатељици и некадашњој љубавници Маргити, коју је упознала у манастиру. Представљена су само Радмилина писма и њени психофизички немири који градивно расту након прекида кратке лезбијске везе са Маргитом која је отпочела у манастиру, иначе старом топосу лезбијства (Tratnik 2004). По повратку у Београд, Радмила пристаје на наметнуту удају за угледног трговца, врши прељубу, а на насиље љубавника одговара убиством и наговештајем самоубиства.⁴¹

Пошто је роман *Прећеча* мање познато дело, детаљније ће се приказати његов садржај. *Прећеча* садржи „Предговор“ и „Епилог“ – или уводне и завршне текстове структурално преузетих од романа, а осим тога садржи пет песама у прози. Једна девојка упућује тридесет два писма младићу којег је упознала у свом малом месту, у паланци, и у којег се заљубила. Из „Предговора“ *Прећече* сазнајемо да је један војник у ратној пометњи нашао писма те да је њихов власник неки професор и да су писма имала наслов *Писма једне италијанке*, исписан другачијом руком. Војник запажа вредност текста и под великим је дојмом због описане „трагедије једне душе“. Девојчин први утисак о младићу као човеку „високе интелигенције и широких погледа на свет“ (Попадић 1929: 10), убрзо замењује слика коју она одбија да види, а то је слика о професору-малограђанину, којег суштински одликује друштвено нестабилно место у друштву. Он због службе лута тамо-амо, опонаша традиционалну елиту, али је све време суштински приказан као безлична особа.

Из писама читаоци могу да се увере колики контраст таквој празнини представља филозофски продубљен девојчин карактер која непрекидно себе изграђује читањем и размишљањем. У „Епилогу“, младићев малограђански портрет кулминира догађајима

сто педесет страница цепног формата“, што је касније утицало на несигурност критичара у жанровском разграничењу дуге приповетке, новеле и краћег романа (Вуковић 1982: 214). Додајмо и друге податке. Кад се први пут појавио, текст „Калуђер из Русије“ је имао 47 страна, а био је штампан на малом формату (16 цм x 10 цм) сарајевске едисије *Мала дидлиотека*. Ако би се тај текст пренео на данашњи већи формат, број страна био би краћи. Осим тога, приликом настојања да исцрпно представи развој српског међуратног романа, други историчар, Станко Кораћ (1982: 418; 471) вероватно због обима текста није анализирао „Калуђера из Русије“ него романе Милице Јанковић *Плава јосиоћа* (1924) и *Мушпа и крвава* (1932).

41 У наставку овог рада нећу се детаљније бавити романом *Сћраси* из три разлога: роман је недавно адекватно и детаљно растумачен (Slapšak 2004; Tratnik 2004; Панић 2008); написао га је аутор; има другачију тему (ослобађање сексуалности жене). О проблемима рецепције романа *Сћраси* видети рад у рукопису Светлана Томић „Епистоларни роман Давида Пијадеа *Сћраси*“.

који га приказују као конформистички прилагођеног скоројевића.⁴² Своју класну нестабилност, професор је превазишао женидбеним спонзорством за банкареву кћи, странкињу. У тој (очито раније донесеној) одлуци да се припада вишим друштвеним слојевима и брзо дође до материјалног богатства сјаји његово малограђанство. Покушај бављења науком (рад на открићу серума за гојење свиња) морао је бити кратак и неуспешан, представља одраз снобистичке жеље за супериорном позицијом у друштву иза које не стоје етика, рад и професионална посвећеност. Младићева писма, како се открива у последњим редовима романа, суштински су била само израз „галантности“, реакција дивљења девојчином духовном богатству које је одбацио, бивајући свестан, како је у једном писму и напоменуо, „материјалне сиротиње“ (Попадић 1929: 98). Сетимо се да је на крају 19. века, у завршетку свог *Девојачкој романа*, Драга Гавриловић приказала срећну брачну везу интелектуалке и интелектуалца као утопију.⁴³ Неколико деценија касније, на почетку 20. века, Попадић поново исписује чежњу интелектуалке за искреном љубављу интелектуалца. На крају романа читаоци сазнају да је налазач рукописа после рата пронашао млађу девојчину сестру, вратио јој писма и сазнао нове детаље о животима главних јунака. У „Епилогу“ војник открива да су писма путовала од професора до професоровог пријатеља „књижевника Х. Т.“ који је у девојчина писма уносио коментаре, желећи да их објави у листу који су заједно (професор и књижевник) уређивали! Из наредних редова исповести војника стиче се утисак да је плагијат био на путу: „Судећи по забелешкама, овај је свакако имао намеру да од њих прави употребу“ (Попадић 1929: 97). Иако „паланчанка“ није могла да настави високо школовање, она је непрекидно радила на свом образовању и прославила се као преводитељка. И њена млађа сестра је такође остварила свој сан и постала чувена уметница. Паланчанка је за време рата радила добровољно као болничарка и умрла. Војник напомиње да професорова писма не може објавити из личних, нарочитих разлога, али да је одлучио да штампа само „њена њисма као сјомен који је ова непозната јунакиња, уз небројено уздаха, сама себи подизала“ (Попадић 1929: 98, наглашавање потиче из оригинала). Додатно истиче да је за штампање „овлашћен од јединог блиског сведока ове тужне повести“ (Попадић 1929: 98).

У роману *Једно дописивање* (1932) Јулка Хлапец Ђорђевић (углавном) наизменично преноси писма две средовечне особе, Марије и Отона, који незадовољни својим браковима путем кореспонденције обнављају љубавну везу из младости. Јулка Хлапец Ђорђевић попут

42 Корисну анализу психо-социјалних одлика малограђанина дала је Марија Сакач, „Психо-социјалне одлике малограђана.“ *Зборник Мајице српске за друштвене науке* 129(2009): 73-84.

43 Детаљну анализу тог завршетка видети код Томић 2008: 179-180.

Милице Јанковић и Љубице Попадић мења фрагментарност епистоларног жанра, те у Маријина писма уноси дневничке белешке (Нарес Ђорђевић 2004: 68–78). Приметимо да три рана епистоларна романа у српској књижевности у фокус стављају жене и њихова искуства те да једино Давид Пијаде чува формалну једноставност тог жанра, преносећи само писма, без укључивања дневника или поезије.

Од поменутих епистоларних романа само се *Једно дописивање* Јулке Хлапец Ђорђевић може одредити као епистоларни љубавни роман за који Станко Кораћ прецизира да је „једини роман те врсте у српској књижевности између два рата“ (Кораћ 1982: 473). Осим тога, поменути историчар је уочио и интелектуалну превласт жене над мушкарцем или тему коју је новија феминистичка рецепција разматрала као важну.⁴⁴ Пошто је из новијих анализа романа *Једно дописивање* била изостављена докторска дисертација Јелене Петровић из 2009. године (*Rod i žensko autorstvo u književnoj kulturi i javnim diskursima u Jugoslaviji između dva svetska rata*) овде скрећем пажњу на релевантност тог научног рада у коме се осветљава интервенција југословенских ауторки у књижевности међуратног периода.⁴⁵

Као Милица Јанковић у приповести „Калуђер из Русије“, Љубица Попадић и Јулка Хлапец су своје јунаке и јунакиње осмислиле тако да они међусобно могу духовно да комуницирају. Осим тога, обе ауторке су своје јунакиње обликовале као интелектуално супериорније од мушкараца, што је део књижевног развоја ликова који можемо пратити од Драге Гавриловић. Но, разлика међу поменутим јунакињама је у следећој специфичности. Јунакиња Јулке Хлапец Ђорђевић примењује технику интелектуалне надмоћи коју Светлана Слапшак тумачи као „интелектуалну тортуру“ (Slapšak 2004: 169). Јелена Милинковић такође уочава радикалну концепцију јунакиње Хлапец Ђорђевић: Марија „не мари за друштвено прихватљиво, њен главни емотивно-морални репер налази се у њој самој“ (Милинковић 2015: 81–82).

Разлоге за овакво карактерисање објаснила је сама књижевница у тексту који је настао након критике објављене у *Женском уокрепљу*. Њена јунакиња је „интелектуално силнија“ жена зато што је део објективне чињенице из живота која се дуго прећуткује. Хлапец такву јунакињу уводи у књижевност као потребну феминистичку пропаганду уколико феминистички покрет жели успешну борбу. Да би се друштво ослободило од мита о мушкарчевој супериорности, случајеви женске супериорности се морају наглашавати (Хлапец

44 Упоредити Slapšak 2004: 153–170 и Милинковић 2014: 171–172.

45 На примеру романа *Једно дописивање* Јелена Петровић је протумачила нову семиотику љубавног дискурса и промену мушко-женских односа у југословенској књижевности. Јелена Петровић је нагласила да је Хлапец дискурс љубави засновала на „осећају духовне равнотеже и среће“ (Petrović 2009: 298; Petrović 2019: 267), што је једна од додирних тачака тог романа с размишљањима о љубави код јунакиње романа *Прејсеча* Љубице Попадић, иначе ауторке коју Петровић није разматрала. Видети: Petrović 2009: 293–298; Petrović 2019: 261–267.

Ђорђевић 1932: 182). У свом писму из 1932. године, Јулка Хлапец брани и себе и своју јунакињу, али и право на слободу стваралаштва, у чему заправо чујемо ехо јунакиње Љубице Попадић: „То је она дуго угушивана жеља да проговорим својим језиком, да ме слушацац разуме и не замери.“ (Попадић 1929: 11)

У оквиру односа писац-читалац, и Милица Јанковић и Љубица Попадић дају више информација него што то чине уобичајени епистоларни жанрови. Са њиховим писмима не долази завршетак обавештавања о адресату и адресанту. Јанковић износи информације о томе шта се десило *пре* и *после* преписке, а Попадић читаоце упућује на информације о ономе што се збило *после* слања последње епистоле. У вези са тим, концепција Љубице Попадић је сложенија. Милица Јанковић је драматизовала судбину рукописа писама (уништила их је спаљивањем) и судбину једног мушког јунака приче (калуђера). Љубица Попадић је драматизовала судбину проналазача писама, судбину јунакиње, судбину текста и оставила је неразјашњено питање ауторства, тачније, његове аутентичности.

Попут Милице Јанковић, Љубица Попадић је „убила“ једног јунака приче (паланчанку), али је побољшала расплет несрећне заљубљености, јер се девојка остварила као преводитељка, што су превиделе неке критичарке романа. Традиционална епистоларна форма оставља поједина питања неодговорена. Ту особитост жанра уважавају све три књижевнице, те ће тако код прве две ауторке нека писма бити уништена, а Јулка Хлапец ће изоставити неке делове дневника, што је и визуелно назначено испрекиданим линијама или цртицама. Белине у тексту су белине у говору, означавају непренесене речи. Приметимо да је Јанковић своју јунакињу „овластила“ да контролише текст, да спали и уништи кореспонденцију. Магдалена Кох је учила специфичан однос Милице Јанковић према том ништителском чину јер представља привид деструкције.⁴⁶ Преношење другог гласа наставиће, у мањем обиму, и Попадић, на моменте цитирајући професорове речи из његових писама.

Љубица Попадић је такође одлучила да читаоцима не пренесе најдраматичније тренутке који су уследили након девојчиног разочаравајућег поновног сусрета с професором у Београду. Док је код јунакиње Милице Јанковић победио страх од кварења успоставље-

46 „У том делу списатељица је не само освежила већ је и развила епистоларне стратегије у српској прози. На пример, спаљена писма калуђера главна јунакиња реконструише по сећању, али под знацима навода, што изгледа као цитирање туђег гласа. Као последицу овог књижевног „подахвата“ добили смо модификовану врсту епистоларног романа с два говорна субјекта од којих, ипак, један глас, и то женски, доминира.“ Магдалена Кох, „Шта је Милица Јанковић унела у српску прозу?“. *Нова реалност из сојистивене собе : књижевно стваралаштво Милице Јанковић*, ур. Биљана Дојчиновић, Јелена Милинковић и Милена Родић (Велико Градиште: Народна библиотека „Вук Караџић“, Београд: Универзитетска библиотека „Светозар Марковић“, 2015), 1-15, цитат са 8. стране.

не блискости са младићем, код јунакиње Љубице Попадић победио је страх од потпуног преношења истине о осећањима једне младе жене. У *Претјечи*, XIX писмо не постоји у свежњу; за њега налазач најпре сумња да је уништено, а потом изражава недоумицу око његовог нестанка. XXII писмо било је оштећено и сачувано само у одломцима. Између та два писма је оно с редним бројем XX, у којем јунакиња моли примаоца да уништи претходно писмо, признајући да га је писала „крајње узбуђена“ (Попадић 1929: 66), несигурна у своје мисли и осећања: „Исцѣпајте га, сагорите“, молиће она.

Шта још може да значи овај истовремено конструктиван и деструктиван однос према епистолама? Сагледајмо то питање са позиције историјског развоја српске књижевности. Ако са Љубицом Попадић добијемо први епистоларан роман неке ауторке у српској књижевности, и то о искуствима младе жене, онда ауторкину одлуку о уништавању најдраматичнијег самоизраза можемо разумети као самоцензуру или страх од отвореног преношења размишљања жене о женама и њиховим искуствима.⁴⁷

Код Милице Јанковић, као већ потврђене ауторке, двоје младих се никада није срело у физичком свету. Премда је могућност постојала, сусрет се није остварио. Оно што је уведено као међусобна наклоност ауторка је дефинисала изричито као „нежност“ која „није љубав“, што ауторка саопштава на крају текста (Јанковић 1919: 46). Али код Љубице Попадић, која први пут објављује књигу, може бити реч и о страху да се без самоцензуре прикажу снажна љубавна осећања жене која не сме директно да их изрази,⁴⁸ а испоставиће се да та осећања нису узвраћена, нити то могу да буду. Девојчина заљубљеност је условила преписку, али уместо писања о својим љубавним осећањима, она професору радије открива свој развијен унутрашњи свет, настојећи да му приближи богатство и величину сопственог духовног портрета. У тренутку када је њихова веза требало да се разјасни, долази до болне спознаје.

Но, уништавање самоизраза није једини деструктивни елемент који је овде присутан. Обе књижевнице „убијају“ баш оног актера који тражи истину о могућности дубљег развоја познанства. Јанковић убија мушкарца, Попадић жену, али суштински обе из текста „уклањају“ кључну особу, ону која је развијала искрен однос. На крају приче, дакле, умиру и руски калуђер и млада девојка. Притом, код Милице Јанковић се ради о истински интелектуалној подударности, док је код Љубице Попадић реч о интелектуалној неподудар-

47 Подсетимо се напомене теоретичара епистоларног романа Јелене Чоловић и Светозара Кољевића: „у нашој књижевности немамо традицију романа у писмима, иако понеко дело, као нпр. Лазаревићева приповетка 'Швабица', припада овој књижевној форми.“ (Čolović i Koljević 1986: 673).

48 На једном месту у тексту, страх од признања љубави исписан је на руском језику (Попадић 1929: 39).

ности. У *Претјечи*, младић је псеудоинтелектуалац и скоројевић,⁴⁹ а девојка припада кругу морално уздигнутих „мислећих женскиња“ које је Драга Гавриловић развијала у својој прози.

У *Претјечи*, дакле, добијамо нови тип интелектуалке у српској књижевности, а то је лик младе филозофкиње. Она тумачи појаве у друштву, преноси и своја запажања о људима које среће. Код ње детаљније видимо како прилази појмовима и филозофском извођењу судова. На различитим местима у роману ауторка наводи лектуру јунакиње као једну од различитих могућности интелектуалног изграђивања личности. Та лектира је веома разуђена и обухвата филозофска дела (Хартман, Шопенхауер, Карлајл, Тетмајер), књижевну критику (Љ. Недић), белетристику (поезија Љермонтова, проза Чехова, Тургенева, Достојевског); јунакиња признаје да је романе Милована Видаковића и Жила Вера волела у раној младости, али их је касније заменила делима Ежена Сија, А. Диме, Ауербаха, Игоа и Џорџ Елиот.

Иако је „претеча“ морала да прекине своје школовање, она је наставила самообразовање, читајући многа филозофска и књижевна дела, превodeћи и објављујући своје превode. Љубица Велимировић Попадић је свој роман посветила „З. В.“ или својој сестри Зорки Велимировић која се остварила као преводитељка, а није имала високо формално образовање. Зашто је ауторки било потребно да нагласи тај контраст на завршетку свог романа?

У међуратном периоду у Србији и Југославији дошло је до пораста факултетски образованих жена. У то време, запажа се нетрпељивост неких факултетски образованих жена према оним женама које нису имале могућности да остваре универзитетско образовање. У мемоарима Станке Ђ. Глишићеве (1857-1942), једне од најугледнијих учитељица и преводитељки, налази се једна таква исповест која помаже да се боље разуме наслов романа *Претјеча*.⁵⁰ За еманципацију српског друштва и за женски покрет важно је разумети позицију *претходница* или *претјеча*, оних жена које нису могле имати универзитетско образовање, али су се саме образовале и својим радом доприносиле друштву и побољшању положаја жена. Према сведочењу других актера тог времена, у неким случајевима претече су надмашиле универзитетски образоване жене. Тај успех нагласио је у својој писаној препоруци за Зорку Велимировић (и први њен превод за Српску књижевну задругу, *Руђин*, 1913) универзитетски професор Павле Поповић: „Целокупно образовање са универзитетском спремом траје 16-18 година, а Зорка Велимировићева учила је стално и преко тог времена“ (наведено према Антић 1996: 88).⁵¹

49 Занимљиво је да су те типове ликова изграђивале и претходне ауторке, на пример Драга Гавриловић.

50 Станка Ђ. Глишићева, *Моје усјомене* (Београд: СКЗ, 1933).

51 Као други пример може да се наведе Мага Магазиновић (1882-1968) која је такође у своји мемоарима признала да је од својих колегиница доживела исказе великог разочарања када се из иностранства није вратила са докторатом из филозофије него

У роману *Прејшеча* Љубица Велимировић Попадић је уписивала чињенице из Зоркине, али и властите биографије. Такво увођење документарности у жанр може се сагледати као теоријска „аутофикционалност“, што је на примеру Милице Јанковић и „Калуђера из Русије“ показао Владимир Ђурић.⁵² Али за дубље разумевање примене таквог поступка у епистоларном жанру више помаже објашњење антрополога културе и социолога Пјера Бурдијеа, који аутобиографско уписивање неког писца у *шекспир* *и* *исама* дефинише као „поступак објективизације себе, самоанализа, социоанализа“ (Бурдије 2003: 48, наглашавање потиче из оригинала). Писати себе у тексту, подвући ће Бурдије, значи укидати друштвене принуде, стварати слободу које нема у стварном животу. Зато је за *Прејшечу* важно приметити оно што су потоње критичарке и критичари пропустили да уоче, да јунакиња романа одмах у свом првом писму наглашава какву је и колику важност имала потреба, за коју напомиње да ју је дуго чекала, да размени са неким своје мисли: „То је она дуго угушивана жеља да проговорим својим језиком, да ме слушалац разуме и не замери“ (Попадић 1929: 11). Не заборавимо да је моћ преношења личног гласа инхерентна епистоларном жанру. Историчар Томас О. Биби подсећа да су, од античких времена, *и* *исма* била *јовори* *прејшечени* на хартију, могућност „говора на хартији“ или „разговор пера“ (Beebe 1999: 1). *Прејшеча* је први епистоларни роман који жена пише о жени, омогућава да чујемо глас и говор интелектуалке, и то оне која је у паланци, што чини могућим да јунакињу и паланку вреднујемо из прве руке извора, како треба, и нарочито ван стереотипа.

Управо тај избор Љубице Попадић, толика концентрација на говор и личност младе интелектуалке, на стилски успело и вешто дочаравање њених мисли, осећања и искустава вредност су и новина коју српској књижевности доноси њен епистоларни роман *Прејшеча*. Љубица Попадић је у односу на књижевнице са краја 19. и почетка 20. века дала једној новој форми вешт израз, настављајући

са идејом о модерној игри. Видети Maga Magazinović, *Moj život*, priredila Jelena Šantić (Beograd: Clio, 2000). Као трећи пример може се навести Зора Топаловић (1908–1996) која је у својим мемоарима (*Sezame otvori se*, Beograd, 1994) такође скренула пажњу на дисквалификаторски однос средине (нарочито жена) према књижевницама без академске наобразбе које мужевци издржавају а уз то су и мајке са децом (што је заправо био идентичан случај са Љубицом Попадић). Ова социолошка тема важна је за темељно проучавање јер може да осветли антифеминистички раскол и последице тог раскола на развој каријере жена. На слању књига Зоре Топаловић најсрдачније захваљујем Боривоју Герзићу.

52 Владимир Ђурић, „Калуђер из Русије или аутофикционални портрет Милице Јанковић.“ *Нова реалност из социјалне собе: књижевно стваралаштво Милице Јанковић*, ур. Биљана Дојчиновић, Јелена Милинковић и Милена Родић (Велико Градиште: Народна библиотека „Вук Караџић“, Београд: Универзитетска библиотека „Светозар Марковић“, 2015), 275–2015.

да изграђује карактере интелектуалки.⁵³ Не заборавимо да је неким уваженим књижевницима тог времена недостајало то умеће.⁵⁴

Рецепција романа *Претеча*

Питање рецепције није само реконструкција историје критике и историје методологије суђења о делима, то је кључни фактор опстанка неког писца у књижевној заједници. У овом одељку ће се скренути пажња на различита критичарска настојања да се током 20. и на почетку 21. века роман *Претеча* ваљано оцени. Посебно је важно што је о том делу писано одмах по објављивању. За сада није познато да ли је осим четири текста о овом роману било других таквих покушаја 1929. године.

У пролећном броју часописа *Мисао* (март 1929, књига 29, свеска 5-6, стр. 378), чија је власница била Смиља Ђаковић, а уредник В. Живојиновић, у рубрици „Белешке“, један анонимни писац је представио књигу не доносећи податке о правом имену ауторке.⁵⁵ Након описане фабуле, роман је афирмативно оцењен.⁵⁶

Потом је у летњем, 13-16 броју часописа *Женски њокрет* (15. августа 1929, стр. 6) дато кратко обавештење о књизи и најављен је њен приказ. За откриће овог рецепцијског податка заслужна је Станислава Бараћ (2015: 304), која је у новије време прва писала о роману *Претеча*, о чему ће више бити речи касније. У контексту ове ране рецепције треба напоменути да две реченице у летњем броју поменутог часописа ипак не могу да квалификују врсту текста као „чланак“ како то Бараћ чини; оне су ближе новинској најави.⁵⁷ Упркос краткоћи, анонимни писац је успео да у тако малом обиму пренесе

53 О тим књижевним типовима видети више код Томић 2014.

54 Замерка о слабом портретисању женских ликова на пример може да се упуту Милутину Ускоковићу (због лика студенткиње Вишње из романа *Чедомир Илић*, 1914) и двадесетих година 20. века Иви Андрићу (Исидора Секулић, „Исток у приповеткама Ива Андрића“. *Српски књижевни гласник*, књ. 10, бр.7 септембар-децембар 1923: 502-511.

55 Гојко Антић оставио је податке да је у истом часопису, 1929. године, у броју 27, Трифун Ђукић писао о *Претечи*: „Вук Орловић: Претеча – писма једне паланчанке“ (Антић 1996: 156). Јелена Милинковић утврдила је да ауторство кратке белешке у поменутом броју 5-6 припада такође Трифуну Ђукићу (Милинковић 2021: 473).

56 „(...) по свом току, ова интимна историја није само осећајна исповест једне заљубљене девојке, како би се могло очекивати, него су исто тако у њој и интелектуални разговори са пуно књижевних реминисценција, понегде где и путописних црта, као и лепих мисли. Писма су написана доста добрим књижевним језиком и јасним стилем. Те одлике, уз онај тон непосредности – који нам се чини као врста 'Вертеризма' код нас чине књигу занимљивом.“

57 „Вук Орловић: *Претеча*. Писма једне паланчанке. Београд, 1929. Цена 15 динара. Под горњим псеудонимом и под горњим насловом појавила се једна врло интересантна књига. Писац је несумњиво жена. Јунакиња је претеча напредних жена, *ипретеча феминизма*. – Ми ћемо се у једном од наредних бројева задржати дуже на овој књизи пуној стварног живота. За сада је само топло препоручујемо.“

неколико суштинских информација: да је име писца псеудоним, да је реч о „врло интересантној књизи“, да је писац „несумњиво жена“, а јунакиња „претеча напредних жена, *прећеча феминизма*“, након чега се даје обећање да ће ускоро писати дуже о тој књизи „пуној стварног живота“, а до тада роман топло препоручује за читање (Аноним 1929: 6, наглашавање потиче из оригинала).

Уреднице *Женској њокрејџи* испуниле су обећање и крајем 1929, у децембарском броју, штампале приказ романа *Прећеча*.⁵⁸ Том приликом је уз псеудоандроним било наведено и право име ауторке: „Љубица Велимировић-Попадић“. О *Прећечи* је приказ написала Вукосава Милојевић (1898–1985), иначе агилна сарадница *Женској њокрејџи*, која је у том часопису штампала и радове о Милици Јанковић и Ксенији Атанасијевић, о француској књижевности и женском покрету.⁵⁹

Из угла новог историзма, веза књижевног текста са својим историјским контекстом је важна за разумевање и тумачење дела и епохе. Као савременица Љубице Попадић, Вукосава Милојевић је скренула пажњу на неке важне детаље. Милојевић је добро разумела и умешно растумачила значај романескне теме и контраст главних ликова. Одмах на почетку свог текста истакла је да је роман *Прећеча* важна књига за разумевање „историје идеја код нас, историје нашег женског покрета“ (Милојевић 1929: 2). То је роман који појашњава шта је значило бити образована жена у друштву које је генерално нетрпељиво према женском образовању, самим тим и интелектуалкама. На крају 19. и почетком 20. века, за жену која живи богатим унутрашњим животом, то није значило само наилазити на разне препреке већ и непрекидно доживљавати омаловажавање, слушати исте сумње у могућност интелектуалног развоја жене. Вукосава Милојевић је зато подсетила на расправе које су се, поводом отварања

58 *Женски њокрејџ* је био главни феминистички југословенски часопис; излазио је од 1920. до 1938. године, а осим јасног политичког програма имао је задатак да прати нова књижевна остварења ауторки и штампа приказе и књижевне критике о њима. „У првих неколико година, објављивани су готово искључиво књижевни текстови чије су ауторке биле жене, а представљене су књиге које су говориле о женама.“ Јелена Милинковић и Жарка Свирчев, „Женски покрет (1920–1938): Политика текста и контекста“. *Женски њокрејџ: (1920–1938): библиографија*, ур. Јелена Милинковић (Београд: Институт за књижевност и уметност, 2019), 7–31, овде је цитат преузет са 20. стране. <<https://www.zenskipokret.org/wp-content/uploads/2020/01/Bibliografija-Zenski-pokret.pdf>>

59 Милојевић је у то време била професорка француског језика Прве женске гимназије, а неколико година касније докторираће филозофију на Сорбони и објавити прву научну монографију о истакнутом историчару и критичару српске књижевности Јовану Скерлићу. Упркос научном доприносу те прве темељне студије о Јовану Скерлићу, Милојевић је у официјелној историји српске књижевности такође непостојећа интелектуалка. Детаљније о Вукосави Милојевић видети код Томић 2019: 186–197. Попис радова Вукосаве Милојевић у *Женском њокрејџу* може се наћи у: Јованка Пољак и Оливера Иванова, *Женски њокрејџ: (1920–1938): библиографија* (Београд: Институт за књижевност и уметност, 2019) <<https://www.zenskipokret.org/wp-content/uploads/2020/01/Bibliografija-Zenski-pokret.pdf>>

првих женских гимназија у Пешти и Загребу, водиле у листу *Браник* 1892. године; Милојевић имплицира да је дебату такве врсте могла слушати и јунакиња романа. Она напомиње да се жучни бранитељи патријархалних назора у романуprotиве „да девојке уопште читају“ (Милојевић 1929: 2). Ова друштвена питања о женама и њиховим улогама у роману несумњиво помажу читаоцима да боље разумеју позицију интелектуалке тог времена. Важно је да читаоци уоче да је једина особа која јунакињу у таквом окружењу разуме њена млађа сестра; све чежње да јунакињу разуме и млади професор у којег се заљубила убрзо постају болна илузија и огромно разочарање. Додајмо и то да се јунакиња *Прејечка* идентификује са својом сестром, уметницом, док је њена мајка изједначена са бабом(!) која је била против настављања образовања и „против одвајања женског детета од куће“ (Попадић 1929: 25).

Док је оцена анонимног приказивача у часопису *Мисао* била веома позитивна, Вукосава Милојевић је главну замерку видеала у концепцији јунакиње.⁶⁰ У приказу романа *Прејечка*, Милојевић критикује наивност јунакиње, јер је „слепа за стварност“, она не види да је професор „егоистичан и сувопаран, није дирнут њеном великом љубављу, није умео ни да је осети (...) и док она умире такорећи, он јој шаље 'комплименте' због њених писама. Професор не поима њену фину и осетљиву душу, и кад она пати, саветује јој да чита физиологију...“ (Милојевић 1929: 2). Ако је на почетку приказа Вукосава Милојевић навела да је јунакиња „симпатична због чистоте, свежине и наивности своје душе“, на крају приказа осуђује је због тих истих особина, закључујући да је роман „интересантнији по својим тежњама него по своме унутрашњем животу који није достигао сву дубину и ширину.“ (Милојевић 1929: 3) Но, да ли је баш тако? Постоји ли могућност да је Вукосава Милојевић погрешила или нешто превидела?

Вукосава Милојевић упућује замерку романескној јунакињи, да нема дубину ни ширину унутрашњег живота, но та примедба може бити спорна. У тренутку након што призна величину неких мислилаца, јунакиња увиђа и мањкавости њихове аргументације.⁶¹ Сасвим супротно тврдњи Вукосаве Милојевић, девојчина писма могу да се разумеју као приказ дубине и ширине размишљања о разним темама: о паланци, просвећивању, љубави према човечанству, о патријархалним мушкарцима, положају образованих и неударних жена (учитељица), о могућностима срећних бракова, о самоубиству, прогресу, могућности продора нових идеја у друштво... У разматрању многих тема она аргументима надјачава и младог професора и друге мушкарце, „капетана Т.“, али и писце, и у томе је слична јунакињи

60 Стил писања најаве књиге у *Женском йокрејшу* и оцена дела разликују се од стила и оцене у приказу Вукосаве Милојевић у истом том часопису па би зато драгоцено било утврдити ауторство новинске најаве.

61 Видети нпр. страну 44.

Девојачкој романа Драге Гавриловић. Уопште, исписивање властитих аргумената одлика је и јунакиња „Калуђера из Русије“ и романа *Једно дојисивање*.

Зашто Вукосава Милојевић није успела да растумачи текст романа *Прејеча* и разуме његово суштинско значење и различите сложености? Шта је могло да утиче на њено редуковано тумачење? Један детаљ може да понуди неке одговоре. У истом часопису *Женски њокрећ*, у броју који је изашао непосредно пре објављивања текста о роману Љубице Попадић, Вукосава Милојевић је публиковала приказ о књизи Ксеније Атанасијевић *Филозофски фрајментии. Књија њрва*. Читајући и анализирајући те две оцене стиче се утисак да Милојевић није разлучила две врсте филозофирања: једно које је обликовало филозофски текст и друго које је створило епистоларни роман. Оцена коју је Милојевић исписала за заслугу књиге Ксеније Атанасијевић може без икакве сумње да стоји и за књигу Љубице Попадић: „подстиче да живимо свесно, да обратимо пажњу на свој унутрашњи живот, да га волимо као нешто најдрагоценије у нама, да га развијемо“.⁶²

Неколико година после приказа Вукосаве Милојевић пуно име ауторке и њен псеудоандроним (Вук Орловић) били су укључени у важан документ о традицији женске писане културе.⁶³ Изгледа да рецепција стваралаштва Љубице Велимировић Попадић поново оживљава крајем 20. и почетком 21. века. Најпре се 1982. године јавља краћи коментар о роману *Прејеча* који припада научном естаблишменту. Реч је о раније поменутом „Поговору“ Ђорђија Вуковића и тренутку када овај историчар објашњава појаву епистоларног романа у српској књижевности. Вуковић одмах уз *Стјрасиј* наводи и роман *Прејеча* Љубице Попадић као други по реду епистоларни роман у српској књижевности, чиме показује да име ауторке, назив њеног дела и историјски значај 1982. године нису били непознати истакнутим члановима научне заједнице. Па ипак, поменути проучавалац прошлости новим прозним жанровима у српској књижевности (првим романима у писмима и првим романима-дневницима) приступа неадекватно, јер своју тврдњу („поменута дела нису веће вредности“, Вуковић 1982: 216) не поткрепљује аргументима.⁶⁴ Осим тога, Вуковић изоставља године објављивања ових нових жанрова у српској књижевности, а те чињенице показују да су жене и мушкар-

62 Милојевић, „Др. Ксенија Атанасијевић *Филозофски фрајментии*“, 1929, стр. 4.

63 *Bibliografija knjiga ženskih pisaca u Jugoslaviji*, ur. Udruženje univerzitetski obrazovanih žena u Jugoslaviji (Beograd, Ljubljana, Zagreb: Udruženje univerzitetski obrazovanih žena u Jugoslaviji, 1936), 53, 58.

64 Подсетимо да Вуковић помиње Зору Димитријевић као ауторку другог романа-дневника у историји српске књижевности, али њено дело једнако оставља по страни као и *Прејечу* Љубице Попадић. Уочимо да том приликом Вуковић погрешно наводи наслов дела Зоре Димитријевић, те уместо *Изјубљени дневник* (1924) ставља *Измишљени дневник*.

ци штампали нове жанрове у исто време.⁶⁵ Своја крупна негирања Вуковић је оставио без образложења због чега се његове оцене не могу прихватити као уверљиве. Суд Ђорђија Вуковића зато увелико подсећа на стари образац академске традиције „вредновања“ маргинализованих жанрова (попут епистоларних романа, дневника-романа, или аутодокументарних дела) и маргинализованих субјеката (посебно ауторки).⁶⁶

Након Ђорђија Вуковића, крајем 20. века, историчар Гојко Антић објавио је монографију о неким најистакнутијим члановима породице Велимировић, и посебна поглавља посветио је Зорки, Љубици, Вуки, Јелени и Милени. У одељку „Љубица Попадић Велимировић: Регионални предзнак приповедања“, Антић је први у новије време исцрпно приказао њено жанровски разноврсно књижевно стваралаштво, оно које је објављено, али и оно обимније, које је остало у рукопису (Антић 1996: 121-159).

Које нове податке за то време је Антић издвојио о *Прејечу*? Најпре да је Љубици Велимировић Попадић најстарија сестра Зорка послужила као прототип за главну јунакињу, те да је њена страст према писању писама одредила избор жанра *Прејече* као епистоларног романа. Потом, да је исту сестру изабрала и за главну јунакињу свог двотомног романа *Бела кућа* који је остао у рукопису, због чега ће бити занимљиво проучити обликовање тог књижевног карактера. Осим тога, Антић је покушао да растумачи значење два ауторкина псеудонима, за која сматра да имају „брижљиво призвану симболику“. Вук Орловић поентира слободу и неустрашивост, а Ева Агамовић радозналост и искорачење испред свог времена (Антић 1996: 137).⁶⁷ За продубљено разумевање уобичајеног феминистичког тумачења односа рода и псеудонимног прикривања ауторства може бити занимљив податак из приложене „Литературе“ (Антић 1996: 156-157), у коме се види да је Љубица Попадић и након објављивања *Прејече* своје друге радове такође потписивала истим псеудонимима.

Антићевом тумачењу недостаје прецизније одређивање значаја књижевних радова Љубице Попадић у контексту историје српске књижевности. Па ипак, не може се спорити да је адекватно вредновао роман *Прејеча* као успело дело због умећа описивања ликова и

65 *Изјубљени дневник* Зоре Димитријевић и *Сјо једна сјрана* Светислава Шумаревића штампани су 1924. године.

66 О томе детаљније видети у раду Томић, „Норма, књижевнице и истина“, 2014: 168-186.

67 Антић је сматрао да је псеудонимом Вук Орловић ауторка „асоцијативно успоставила везу између вучјег чопора и многољудне породице Велимировић“ (Антић 1996: 137). Том тумачењу може се додати следеће размишљање. Вук потцртава јаку борбену личност усамљеника, а орао симболизује птицу светлости, духовног успећа и просветљења. Пошто се од именице „орао“ направило презиме („Орловић“ или „од орла се потиче“), могуће да је ауторка тиме рефлектовала самосвест о важној улози породице Велимировић за културно уздизање друштва.

природе, али и због „дијалога душе“, тј. због ритма, интимности и сугестивности излагања. Нагласио је такође и документарну вредност романа, у коме је осликан један део Србије (Пирота), и улогу биографских и аутобиографских елемената у обликовању романа, као и њихову везу с другим ауторкиним радовима.

За потпуније разумевање прошлости српске писане културе, веома је важно што историчар Ђорђе Перић 2014. године објављује кратак чланак о Љубици Попадић у *Грађи за лексикон њисаца Јујославије, VI тома*, и што исте године научница Станислава Бараћ поново чита, тумачи и вреднује књижевни текст те маргинализоване ауторке, најпре у својој докторској дисертацији, а потом и у књизи (Бараћ 2015).⁶⁸ Станислава Бараћ уочава директно исписану еманципованост јунакиње романа *Прејеча*, али нажалост не успева да је растумачи до краја и још чвршће повеже са другим ауторкама, нпр. са Јулком Хлапец Ђорђевић. Чини се да је Бараћ у неколико наврата слабила феминистичке потенцијале романа.

Поменута научница роман *Прејеча* описује као „необичну појаву на сцени женског писања“ (Бараћ 2015: 304) међуратног периода и скреће пажњу на најаву романа у летњем броју *Женској њо-крејши*. Бараћ полази од те ране сугестије читања романа у феминистичком кључу и сврстава *Прејечу* у „еманципаторски роман портрет“, повезујући га са традицијом еманципованих јунакиња коју је интензивно изграђивала прва ауторка романа и прича у српској књижевности Драга Гавриловић. Станислава Бараћ оправдано проширује значење романа *Прејеча*, јер се не односи само на претечу феминизма већ постоји „као авангарда свих напредних идеја које ће широко захватити српске интелектуалце управо у време када је роман писан“ (Бараћ 2015: 305). Поменута истраживачица, међутим, погрешно дефинише писма јунакиње као „сентименталну преписку“ (Бараћ 2015: 304). Како смо видели из претходних поглавља, на првом месту у писмима јунакиње нису осећања него размишљања.

Важно је што Станислава Бараћ уочава разноврсне интелектуалне теме које читаоце могу да заведу на погрешно уверење да је критика јунакиње углавном усмерена на отпор према „паланци“ а не патријархату“. Скренула је пажњу на неке важне елементе феминистичке ангажованости романа: на отварање романа у коме капетан Т. критикује јунакињу и њену сестру јер не живе по мерилима патријархалног друшва; истиче да су „многи њени ставови у писмима заправо критичка реакција на конзервативност или лицемерје тих истих норми“ (Бараћ 2015: 305). Али Станислава Бараћ сматра да је феминизам романа ослабљен због избора мушког псеудонима

68 Наслов дисертације Станиславе Бараћ: *Жанр женског портрета у српској периодици 20-их и 30-их година 20. века* (Филолошки факултет Универзитета у Београду, 2014) <https://nardus.mpn.gov.rs/bitstream/handle/123456789/4076/Disertacija.pdf?sequence=4&isAllowed=y>

и због смрти јунакиње. Антићева појашњења псеудонима Љубице Попадић могу бити додатан аргумент да се ова критика Станиславе Бараћ одреди као упитна. Осврнимо се детаљније на њено тумачење смрти јунакиње јер не одговара фактуелности текста романа.

У „Епилогу“ се показује да је јунакиња успела да оствари суштаствено феминистичку жељу (самоодређење жене). Оно што је јунакиња у писмима открила као почетак налажења свог циља, односно свог рада на преводу са руског, којим је почела да стиче економску самосталност, у „Епилогу“ се саопштава као тријумф. Јунакиња није постала само део суперлативних трудбеника на пољу културе („један од најбољих преводилаца у то доба“) већ је у кризним, ратним годинама (1912–1913) пожртвовано радила и као болничарка.

Попут Вукосаве Милојевић и Гојка Антића, Станислава Бараћ *Прејечу* не сагледава у оквиру развоја епистоларног жанра већ углавном у контексту теме њене студије, а то је веза феминизма и жанра женских портрета у српској периодици. Она напомиње да су роман *Страси* Давида Пијадеа и роман *Теразије* Бошка Токина примери дела у којима су мушки аутори стварали типове нових жена, али детаљније тумачи само Токинов роман. По еманципаторској тежњи *Прејечу* пореди са *Девојачким романом* Драге Гавриловић, а због смрти јунака и јунакиња пореди то дело са раним српским романима-дневницима и *Једним дописивањем* Јулке Хлапец Ђорђевић.

Тумачење и вредновање Станиславе Бараћ утицало је на два нова испитивања романа *Прејече*, Ане Коларић и Јелене Милинковић. Обе ауторке сагледавају значај феминистичке критике Вукосаве Милојевић у феминистичком часопису „Женски покрет“. У научној монографији *Периодика у феминистичкој кријици: часопис Женски покрет (1920–1938) и студије књижевности*, Ана Коларић скреће пажњу на приказ Вукосаве Милојевић и указује на „интерпретативне разлике“ тог приказа и савременог тумачења Станиславе Бараћ. Док В. Милојевић осуђује јунакињу због наивности и идеализма, С. Бараћ јунакињу види као „авангарду свих напредних идеја“ (Kolarić 2021: 161). Осим тога, Ана Коларић читаоце обавештава о историјском контексту промене положаја жена који је Вукосава Милојевић представила, али се стиче утисак да предност даје тумачењима Станиславе Бараћ, сматрајући њено објашњење о „принудној смрти јунакиње“ као „уверљиво“ (Kolarić 2021: 162). С једне стране, корисно је представити податке о рецепцији романа из различитих периода. С друге стране, прихватање тумачења Станиславе Бараћ није поткрепљено властитим аргументима и објашњењима.

Нешто више пажње роману *Прејеча* посветила је Јелена Милинковић (2021: 468–473), читајући то дело у контексту успостављања гинеоцентричне рецепције романа о искуствима жена у часопису

„Женски покрет“.⁶⁹ Она примећује да тај часопис није имао сталну рубрику за критику (Milinković 2021: 461-462), али је очито настојао да изгради рецепцију домаћих и страних књижевница. У оквиру те рецепције издвојени су важнији елементи приказа Вукосаве Милојевић, Станиславе Бараћ и Ане Коларић. Код прве критичарке то је разрешавање псеудонима, објашњење историјског контекста и поентирање избора јунакиње као претече феминизма. Код друге критичарке то је препознавање *Прејече* као драгоценог романа у традицији књижевница и као драгоценог еманципаторског романа портрета. Код треће критичарке то је уочавање прецизног одређења историјског контекста у приказу Вукосаве Милојевић.

Поред тога, Јелена Милинковић даје нову структуралистичку анализу микроделова романа и објашњава њихову документарну улогу. Она додатно разјашњава сложено обликовање концепта ауторства и повезује трагичну тему паланке с другим српским књижевницама тог доба. Важно је што Ј. Милинковић у контексту потпунијег разумевања романа *Прејеча* осветљава неколико новијих теоријско-критичких доприноса у сагледавању традиције српске књижевности. Она скреће пажњу на тумачења пољске слависткиње Магдалене Кох о епистоларној форми као специфичном наративном поступку у српској прози књижевница и књижевника, потом на тумачења Станиславе Бараћ о еманципаторском роману портрету ауторки на прелазу из 19. у 20. век и најзад на увиде Жарке Свирчев о „портрету уметница у младости“ у српској женској авангардној књижевности.

Што се тиче оцене Јелене Милинковић о значају текста Вукосаве Милојевић о роману *Прејеча*, она се као релевантна може прихватити у оном делу у коме се наглашава да је „очувао сећање на текст који представља важно место у женској књижевности прве половине 20. века“ (Milinković 2021: 473). Али, како сам показала у овој студији, значај тог романа везан је и за развој епистоларног романа у српској књижевности уопште. У критици Вукосаве Милојевић неки важни делови романа су остали занемарени, а завршно оцењивање вредности *Прејече* није баш пажљиво изведено. Због тога се чини упитном завршна тврдња Јелене Милинковић да се критика Вукосаве Милојевић може оценити као „један од узоритих критичких текстова феминистичке књижевне критике“ (Milinković 2021: 473). Било која критика, па ни феминистичка, не може бити узорита ако није успела потпуније да растумачи текст и доносе ваљану оцену неког дела.

Закључна разматрања

Почетак употребе нове књижевне форме исписује се помоћу гласова жена, уз нова женска искуства, радикализовање женске ин-

69 Најсрдачније захваљујем др Јелени Милинковић на слању њеног рада.

телектуалне свести и појачану критику друштва. Иако је у хронологији објављивања *Прејече* други епистоларан роман у српској књижевности, то дело је сложеније форме и од претходног и од потоњег примера тог жанра (*Страси* и *Једно дописивање*). *Прејече* је први стилски успео епистоларни роман у српској књижевности. Посебан значај *Прејече* види се у аутообјективизацији супериорне интелектуалке коју је почела да обликује Драга Гавриловић у *Девојачком роману*, а након *Прејече* је изграђује Јулка Хлапец у роману *Једно дописивање*. Љубица Попадић је као књижевница користила своја и сестрина искуства да би путем субјективизованог гласа јунакиње пренела истину о положају жене у двострукој геополитизацији паланке. Она упозорава да је паланка микротопос патријархалног друштва у коме су постојале напредне жене те да је потребно превазићи стереотипно дисквалификаторски однос централизованих субјеката (престонице и институција) како према маргинализованим просторима (паланке) тако и према његовим напредним појединцима (претечама уопште). У том смислу могу даље да се тумаче однос професора-малограђанина према „паланчанки“ и немогућност да успостави емпатију са њом.

Прејече се може одредити као ауторефлексиван роман, близак је филозофском роману у коме млада жена описује свој унутрашњи свет и духовни развој, размишља о друштву, положају жене (посебно о положају неформално образованих интелектуалки), идејама и књигама које чита. Саморефлексивност је одлика *филозофије свести*, а у *Прејечи* је веома важна централност свести жене која мисли. Ову кључну одлику романа ни ранија ни каснија критика није успела адекватно да вреднује: прва је дисквалификује (Милојевић 1929), а друга не уочава (Бараћ 2015; Kolarić 2021; Milinković 2021). Осим тога, *Прејече* спада и у романсиране биографије јер описује део живота Зорке Велимировић, истакнуте преводитељке у српској култури. Ако би се ово дело поново објавило, оно би могло бити моћно мнемоничко средство којим се чува сећање на лик и дело једне знамените жене у српској култури.

Темељно читање, пажљиво тумачење и адекватно вредновање првог епистоларног романа добили смо 2004. захваљујући словеначкој научници Сузани Тратник, због чега се изражава потреба превода њене студије на српски. У анализама дела књижевница, феминистички оријентисане научнице успевале су да понуде разноврсна тумачења, а за побољшање методологије њихових истраживања препоручује се већа пажња према жанровским и текстовним чињеницама, као и према рецепцији писаца и рецепцији проучавалаца. Локални историчар Гојко Антић први је указао на обим, разноврсност и значај књижевног стваралаштва женских потомака породице Велимировић, па тако и Љубице Велимировић Попадић. Као раније у случају Српске Црње и Владимира Миланкова тј. његовог

доприноса истраживању и објављивању дела Драге Гавриловић, напори пиротског историчара Гојка Антића оцењују се као драгоцену реконструкцију књижевне прошлости. Детаљна историја рецепције романа *Прејеча*, али и других књижевних радова Љубице Попадић може бити посебна истраживачка тема. Додатно се може истражити и њено инсистирање на метафоричким псеудонимима. Развој епистоларних романа може се даље сагледати у оквиру компаративне анализе европске књижевне традиције.

Роман *Прејеча* се заједно са *Филозофским фразијенима* открива као коегзистентна филозофска претеча супериоризације интелектуалке. Због тога треба подробније проучавати филозофију свести књижевница и поредити је са књижевницима тог доба. Суштински, Љубица Велимировић Попадић успела је да исприча причу о филозофији свести једне жене на стилизован, занимљив и за српску епистоларну прозу нов начин, што су довољни разлози да не буде изостављена када се описује развој српске књижевности. Ово истичем стога што је књижевна историја – историја људске свести, али и историја присуства и одсуства одговорности према разликама помоћу којих се људска свест развијала.

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

Архивска грађа

Велимировић Попадић, Љубица. *Породична хроника дома Милоша Велимировића*. Архив САНУ, сигнатура бр. 14221.

Велимировић, Вукосава. *Моја сећања (из прошлости)*. Приватно власништво Ксеније Велимировић Јовановић.

Mihalek, Dušan (prir.). 2020. *Miloš Velimirović – Dušan Mihalek – pisma*. <<https://www.scribd.com/document/454325860/Milo%C5%A1-Velimirovi%C4%87-Du%C5%A1an-Mihalek-pisma>>04.05.2021.

Velimirović, Miloš. *Autobiografija*. Privatno vlasništvo Dušana Mihaleka.

Примарна литература

Гавриловић, Драга. *Сабрана дела, Пријоветике, Девојачки роман. Друја књија*. Прир. Владимир Миланков. Кикинда: Књижевна заједница Кикинде, 1990.

Јанковић, Милица. *Калуђер из Русије*. Београд-Сарајево: И. Ћ. Ђурђевић, 1919.

Пијаде, Давид. *Сѣрасѣ: роман из београдској живоји*. Београд: Дерета, 2001.

- Орловић, Вук (псеудоандроним): Попадић, Љубица. *Прејмечка: Писма једне паланчанке*. Београд: Штампарија „Туцовић“, 1929.
- Хлапец Ђорђевић, Јулка. *Jedno dopisivanje: fragmenti romana*. Београд: Prosveta, 2004.

Секундарна литература

- Аноним. „Вук Орловић. Прејмечка.“ Мисао, март 1929, књига 29, свеска 5-6, стр. 378.
- Аноним. „Вук Орловић. Прејмечка.“ Женски покрет, 15. август 1929, бр. 13/16, стр.6. <https://digitalna.nb.rs/wb/NBS/casopisi_pretrazivi_po_datumu/p_195/1929/08/b013-16#page/4/mode/lup>04.05.2021. Дигитализација Народне библиотеке Србије.
- Антић, Гојко. *Велимировићи – (књижевна династија)*. Андријевица: Ступови. 1996.
- Бараћ, Станислава. *Феминистичка контрајавност: жанр женској историји у српској историји*. Београд: Институт за књижевност и уметност, 2015.
- Бурдије, Пјер. *Правила уметности: Генеа и структура поља књижевности*. Превели с француског Владимир Капор, Зорка Гушица, Јована Навалушић, Соња Гобец и Михајло Летајев. Нови Сад: Светови, 2003.
- Вуковић, Ђорђевић. „Поговор.“ Александар Илић *Глувне чини*. Београд: Нолит, 1982. 211-239.
- Гароња Радованац, Славица. *Жена у српској књижевности*. Нови Сад: Дневник, 2010.
- Деретић, Јован. *Српски роман 1800-1950*. Београд: Нолит, 1981.
- Кораћ, Станко. *Српски роман између два рата 1918-1941*. Београд: Нолит, 1982.
- Књиженство. *Теорија и историја женске књижевности на српском језику до 1915*. Београд: Филолошки факултет Универзитета у Београду. <<http://knjizenstvo.etf.bg.ac.rs/>>04.05.2021.
- Манолчов, Јелена. *Вукосава Вука Велимировић: прва српска вајарка: 31. август – 16. септембар 2018. Уметнички изложба „Цвијета Зузорић”*. Београд: УЛУС, 2018. <https://www.academia.edu/37481298/Vukosava_Vuka_Velimirovic_katalog_pdf> 20.04.2021.
- Милинковић, Јелена. „Тематизација љубавне приче у роману *Једно дописивање* Јулке Хлапец Ђорђевић.“ *Зборник Матице српске за књижевност и језик*, књ. 61, св. 1 (2014): 167-184.
- Милојевић, Вукосава. „Др. Ксенија Атанасијевић Филозофски фрејменши. Књига прва.“ *Женски покрет*, 15. октобар 1929: 2-4.
- Милојевић, Вукосава. „Вук Орловић (Љубица Велимировић-Попадић). ПРЕТЕЧА – Писма једне паланчанке-“ *Женски покрет*, 15. децембар 1929, стр. 2-3.
- Немањић, Милош. *Један век српске стваралачке интелегенције 1820-1920*. Београд: IDEA, 2001.

- Панић, Јелена. „Епистоле између Ероса и Танатоса (Страст Давида С. Пијаде)“. *ГОДИШЊАК Кашеде* за српску књижевност са јужнословенским књижевностима. Посвећено ујомени на проф. др Новицу Пејковића. Ур. Радивоје Микић. Београд: Филолошки факултет Универзитета у Београду, 1(2005): 207-221. [Година штампања 2008].
- Петковић, Милица. *Жене Понишавља*. Пирот: Pi-press, 2008. <http://digitalna.nbpi.org.rs/RCsr/jsp/RcWebImageViewer.jsp?doc_id=082c8f9b-2ac7-497e-8f68-05f493259af7%2frspib01%2fmonograf%2f00000019#>25.04.2021. Завичајна дигитална колекција Народне библиотеке Пирот.
- Томић, Светлана. „Норма, књижевнице и истина.“ *Култура* 143 (2014): 168-86.
- Томић, Светлана. „Преписка Милице Јанковић.“ *Књижевна историја* 153 (2014): 679-696.
- Томић, Светлана. „Медицинске сестре и прве лекарке у српској књижевности друге половине 19. века.“ *Башићина*, вол. 31, 54 (2021): 29-41.
- Хлапец Ђорђевић, Јулка. „Отворено писмо г-ђи М. М. Влајић.“ *Женски покрет*, 12 (1932): 181-183.
- Beebe, O. Thomas. *Epistolary Fiction in Europe 1500-1850*. Cambridge University Press. 1999.
- Campbell, Elizabeth. “Re-Visions, Re-Flections, Re-Creations: Epistolarity in Novels in Contemporary Women.” *Twentieth Century Literature: A Scholarly and Critical Journal* 41.3 (1995): 332-48.
- Hawkesworth, Celia. *Voices in the Shadows: Women in Verbal Art in Serbia and Bosnia*. CEU Press, 2000.
- Ivanović Mitrović, J. Aleksandra. „Nemirni stihovi: Izražavanje nove žens-tvenosti jezikom cveća u poeziji Anice Savić Rebac.“ *Reči* (14)2021: 112-126.
- Koch, Magdalena. *...kiedy dojrzujemy jako kultura... Tworczosc pisarek serbskich na poczatku XX wieku (kanon-genre-gender)*. Wroclaw: Wydawnictwo Uniwersytetu Wroclawskiego, 2007.
- Kolarić, Ana. *Periodika u feminističkoj učionici: časopis Ženski pokret (1920-1938) i studije književnosti*. Beograd: Fabrika knjiga, 2021.
- Milinković, Jelena. „Nove ljubavi novih žena“ (predgovor). *Nove ljubavi: Plava gospođa / Milica Janković. Jedno dopisivanje / Julka Hlapec Đorđević*. Beograd: Laguna, 2018. 9-37.
- Milinković, Jelena. „Feministička kritika u Ženskom pokretu“. *Женски покрет (1920-1938): зборник радова*. Ур. Јелена Милинковић и Жарка Свирчев. Београд: Институт за књижевност и уметност, 2021. 457-480.
- Patch, Laura. “To My Beloved: The history of “woman’s writing”, or the epistolary novel.” *BB4N*, Volume XIV, Issue 2 (April 2014): 1-35.
- Perić, Đorđe. „Popadić Velimirović, Ljubica.“ *Града за лексикон писача Југославије, VI том*, P. Novi Sad: Matica srpska. 2004.

- Petrović, Jelena. *Rod i žensko autorstvo u književnoj kulturi i javnim diskursima u Jugoslaviji između dva svetska rata*. Ljubljana: Institutum Studiorum Humanitatis Fakulteta za podiplomski humanistični studij. 2009. (Doktorska disertacija).
- Petrović, Jelena. *Women's Authorship in Interwar Yugoslavia: The Politics of Love and Struggle*. Palgrave Macmillan, 2019.
- Slapšak, Svetlana. „Julka Hlapec-Đorđević Jedno dopisivanje: odgovor posle sedamdeset godina“ (pogovor). *Jedno dopisivanje*. Julka Hlapec-Đorđević. Beograd: Prosveta, 2004. 153–170.
- Tomić, Svetlana. “Draga Gavrilović (1854–1917): the First Serbian Female Novelist: the Old and New Interpretations”, Special Issue *Serbian Thinkers of the Interwar Period (1918–1945)*, guest editor Jelena Bogdanović. *Serbian Studies*, no. 2 (2008): 167–188. [Date of publication 2011].
- Tomić, Svetlana. *Tipologija junaka i junakinja u prozi srpskog realizma iz rodne perspektive*. Novi Sad: Filozofski fakultet Univerziteta u Novom Sadu, 2012. (Doktorska disertacija).
- Tomić, Svetlana. *Realizam i stvarnost: nova tumačenja proze srpskog realizma iz rodne perspektive*. Beograd: Alfa univerzitet, Fakultet za strane jezike, 2014.
- Tomić, Svetlana. *Doprinosi nepoznate elite: Mogućnosti sasvim drugačije budućnosti*. Beograd: Alfa BK Univerzitet, Fakultet za strane jezike, 2016.
- Tomić, Svetlana. *Slavne i ignorisane: ka kritičkoj kulturi pamćenja*. Beograd: Alfa BK Univerzitet, Fakultet za strane jezike, 2018.
- Tomić, Svetlana. „Sahranjena u fusnotama. Dr Vukosava Milojević (1898–1985), pisac prve temeljne naučne monografije o Jovanu Skerliću: istraživačka beleška.“ *Reči* 12 (2019): 186–98.
- Tomić, Svetlana. *The Hidden History of New Women in Serbian Culture: Toward a New History of Literature*. Lexington Books. 2022.
- Tratnik, Suzana. *Lezbična zgodba: literarna konstrukcija seksualnosti*. Ljubljana: ŠKUC, 2004.

The Importance of a Novel Preteča by Ljubica Velimirović Popadić

Summary

This research was produced under the influence of New Historicism with the purpose of completing the knowledge on the Serbian interwar epistolary literature and to shed light on the contribution of a lesser-known woman author to the Serbian writing culture. Despite the new, mainly feminist oriented critics, women writers from the past still remain insufficiently researched; mostly the knowledge and reception of a small group of women writers (J. Dimitrijević, M. Janković, D. Marković), who had already been presented by the official historians of Serbian literature authors, has been intensified and strengthened. In this paper I use a comparative method to analyze an early epistolary novel by Ljubica Velimirović Popadić (*Preteča: Pisma jedne palančanke* / Forerunner: Letters from a small-town woman, 1929) in order to present the development of other examples of interwar epistolary literature: M. Janković “Kaluder iz Rusije”, 1919; D. Pijade *Strast*, 1921; J. Hlapac Đorđević *Jedno dopisivanje*, 1932. I draw attention to the little known and neglected interpretations of these literary pieces, and more precisely define their value. The novel *Strast* is not only the first Serbian epistolary novel, but also the novel about friendship open to lesbian reading; its feminine eroticism is further developed by Hlapac Đorđević in *Jedno dopisivanje*. Contrary to Pijade, the women authors insist on the intellectual portrait of female heroes. “Kaluder iz Rusije” announced the intellectual capacities of a young woman, *Preteča* enlarged it and made it more complex, while *Jedno dopisivanje* transformed it into a radically superior woman. This study critically examines previous research of *Preteča* and differently interprets the usage of women’s autobiographical elements. Local historian Gojko Antić was the first to point out the scope, diversity and importance of the literary work of the female descendants of the Velimirović family, including Ljubica Velimirović Popadić. The novel *Preteča* is evaluated as valuable because of its literary and documentary elements. Although it represents an early example of the epistolary genre, the author managed to masterfully structure its complexity as a self-reflexive and a biographical fiction, and successfully describe a new type of hero, a woman philosopher. The novel also has documentary value because it provides valuable information about the life of the author’s older sister, the famous translator Zorka Velimirović. It helps to better understand the position of women in the Serbian patriarchal society at the turn of the 20th century.

Keywords: letters, epistolary novel, subgenres of the early Serbian epistolary novels, Serbian interwar literature, women’s writing, methodological problems of literary reception

Примљено: 15. 5. 2021.

Прихваћено: 18. 2. 2022.